

КИЇВ KYIIV

журнал
літератури, науки, мистецтва,
критики і суспільного життя

4

ЛИПЕНЬ
СЕРПЕНЬ

1959

JULY
AUGUST

KYIW

838 N. 7th St.
Philadelphia 23, Pa.
Tel. WA 2-1699

UKRAINIAN
LITERARY AND ART MAGAZINE

Published Bi-Monthly
Publisher and Editor B. Romanenchuk, Ph.D.
Subscription: \$4.00 per year.
Single copy: \$0.70.

Entered as second class matter at the Post Office at Philadelphia, Pa.

No. 4. (55)

JULY-AUGUST

Vol. X.

З М І С Т

1. Яр Славутич/Полтавський бій 1	10. М. Андрусяк/Політика Мазепи... .. 38
2. Г. Гавптман/Карнавал 2	11. В. Дорошенко / Невтомна дослід-
ниця 43
3. З мекіканської поезії:
Хосе Горостіса/Чи купить хтось 11
Сальвадор Діяс Мірон/Хмара .. 12	12. П. Ковалів/До проблеми терміно-
логії 45
4. В. Лесич/Із нових поезій 13	13. З концертної зали: М. Дуда/Ве-
чір пісень 47
5. З. Тарнавський / Вітер над Янів-
ською 14	14. Огляди й рецензії:
Н. Іщук-Пазуняк/Л. Храплива, Ві-
тер з України 47
6. В. Дарда/Земля, яку сховає Тарас 19	Іван К-ий/Т. Білецька, Бабуніні
казки 48
7. В. Королів Старий/Спогади про Л.
Українку 24	15. Б. Р./З мандрівки по кн. полицях 49
8. Б. Романенчук/Гергарт Гавптман 26	16. Camera obscura 52
9. Ю. Бойко/Підсоветське літерату-
рознавство 32	

Пресфонд у 10-міліття „Києва“

Б. Комарницький, Філядельфія .. \$50.00	П. Яцишин, Філядельфія 1.00
Д. Горняткевич, Ньюарк 3.00	М. Клезор, Нью Йорк 1.00
З. Кохановський, Філядельфія 1.00	

Всім жертводавцям складаємо щирю подяку і просимо інших підтримати своїми датками наш журнал.

Статті підписані справжнім прізвищем або відомим псевдонімом, чи ініціалами не завжди висловлюють погляди редакції. За підписані статті відповідають їх автори.

Передруки і переклади за згодою редакції і поданням джерела.

Яр Славутич / **Полтавський бій** (розділ із поеми)

Встають перед зором задимлені далі,
Батурин, і Ворскла, й Полтава встають.
Козацькі загони, за правду повсталі,
На північ верстають окрилену путь.

Над ними гетьманські гойдаються стяги,
Гранчасто цвіте золота булава.
Рушає Мазепа, свідомий звитяги,
І славу навколо співає трава.

І в ноги лягають степи неозорі,
В привітних байраках радіє земля . . .
— На поміч! На поміч! — волає у зморі
Поранений швед, посланець короля.

І рвійно знялися шаблі — як шуліки!
Метнулись навалюно легкі козаки.
Свій гнів на Москву вихлюповують ріки,
Відомсту на неї вергають балки.

І неба, й землі колотнява неспинна,
Повставши пекельно, у битві кипить.
Вкривається трупом полтавська долина,
І меркне у димі полтавська блакить.

Як вої Олега, стрільці Святослава,
Богданові лицарі, зрослі з біди, —
Полки Гордієнка розколоють лави
Московської, хижої, злої орди!

Велика звитяга, та війська не досить.
Навали п'ятьох не здолає один.
І шведи здаються, і жалі голосить
Дніпра голубого зажурений плин.

Він тужно тече, багрянюючи кров'ю,
Гойдає журбу січових корогов
І з ніг короля обмиває з любов'ю
Пролиту в бою, запорошену кров.

І дальні дзвіниці ридають в одчаї,
І в жалошчах никнуть і поле, і сад.
І, зором шугаючи в далі безкраї,
Мазепа вельможно відходить назад.

Травень, 1959

Вітрильний майстер Кільбльок уже рік як був жонатий. Він мав непоганий маєток над озером: дімок з подвір'ям і городом та трохи поля. В стайні стояла корова, а в хліві мав три товсті свинки, що мали бути зарізані впродовж року, а по подвір'ю кудкудакали кури й гегали гуси.

Кільбльок був старший від своєї дружини, проте він був не менше життєрадісний як вона. Обидвоє любили потанцювати як перед одруженням, так і потім, і Кільбльок любив було казати: „Дурень той, хто йде в подружжя як у монастир, правда Марійко?“ — додавав він звичайно, обнімаючи й стискаючи свою кругленьку жіночку, — „в нас тільки що починається веселе життя“.

І справді, за винятком шістьох коротких тижнів, перший подружній рік був для молодої пари наче один святковий день. А ті шість тижнів мало що могли змінити їх спосіб життя. Малоого крикуна, якого вона привела на світ, залишали на бабку, а сами завжди виходили, скоро тільки вітер приносив мелодію вальса, що бриніла в вікнах невеличкого дому по цьому боці озера.

Кільбльоки були не лише на всіх вечерицях свого села, але рідко коли опускали такі нагоди і в довкільних селах. А коли бабка мусіла не раз лежати в ліжку, що траплялося досить часто, то вони брали малоого з собою. Там приставляли два крісла, з накривала робили бальдахим для охорони від світла і робили малому леговище. І бідний хробачок спав не раз цілу ніч у такому ліжку серед оглушливого галасу музичних інструментів, тупотіння і зв'язання танцюючих, в атмосфері випарів горілки й пива та диму цигар. Коли приявні дивувалися, то вітрильникар мав для них завжди одну відповідь: „Він є сином свого батька й матері Кільбльоків, зрозуміло?“ Коли ж малий Густик плавав, то скоро тільки скінчився початий танець, зараз прибігала мама, поспішно хапала дитину і зникала в холодній брамі дому. А там, сівши на сходи або де трапилося, давала малому гарячу від танцю й пиятики грудь, яку він жадібно ссав. Коли наситився, ставав веселий, що справляло батькам чималу радість, тимбільше, що він, щоб їх довго не затримувати, западав у мертвельний сон, з якого напевно аж до наступного ранку не пробудився.

Прошло літо й осінь. Одного гарного ранку майстер вертався по веселій ночі і зупинився під дверима своєї хати. Вся околиця була покрита білим покривалом. Білі плями лежали в верхів'ях дерев шпилькового лісу, що оточував озеро широким колом і рівнину, на якій розкинулося село. Майстер усміхнувся до себе. Зима була його наймилішою порою року. Сніг нагадував йому цукор, цукор грог, а грог викликував образ теплої, ясно-освітленої кімнати і приводив на думку гарні свята, які вони звичайно святкували взимку.

З укритою радістю дивився на важкі баржі, які лише з трудом могли тепер порухатися, бо озеро вкрилося якраз тоненькою верствою льоду.

— Незабаром вони будуть сидіти досить міцно, — сказав до себе, — і тоді прийде мій чудовий час.

Помилкою було б уважати пана Кільбльока за лінюха з професії, ні, навпаки, ніхто не міг пильніше від нього працювати, оскільки лише було що робити. Але коли плавба, а з тим і його праця припинялися на кілька місяців, він зовсім не журився, бо бачив у тому дуже бажану нагоду проциндрити те, що заробив.

Пихкаючи коротку файку, він зійшов по схилі вниз до берега озера і злегка ступив ногою на льодову поверхню. Лід заломився під леда натиском

і майстер мало не втратив рівновагу, хоч випробовував лід з усією осторожністю. Заклявши сочисто, він відступив узад, піднімаючи свою файку, яка йому впала. Рибак, що обсервував його, закликав:

- Хочеш на лижах поїхати, майстре?
- За який тиждень, чому ні!
- Бо я хочу незабаром купити нові сіті.
- А то нащо?
- Щоб тебе знову виловити, бо ти знову заломився.

Кільбльок сміявся задоволено. Він хотів щось відповісти, але почув голос своєї дружини, яка кликала його на снідання.

При сніданку сиділо їх троє. Бабка пила свою каву при вікні. За підніжок служила їй зелена прямокутна скринька, на яку вона час до часу боязливо поглядала напів вигаслими очима. Довгими, худими й тремтливими руками висунула вона шуфлядку столика, що стояв побіч, і чогось непевно шукала. Врешті намацала феника, витягнула його обережно і вкинула в отвір зеленої підніжної скриньки.

Кільбльок обсервував з жінкою цей маневр і глянув на неї порозумівально. По застиглим і зів'ялим обличчі старенької промайнула риса задоволення, як завжди, коли вона знаходила рано в шуфляді гріш, який обидвоє подругів лише рідко коли забували туди вкинути. Саме вчора молода пані знову розміняла цілу марку на феники, які їй показувала тепер, посміхаючись, своєму чоловікові.

— Мама є доброю скарбницею, хто знає скільки там того є в середині, — сказав він, кидаючи пожадливий погляд на зелену скриньку. — Мало то не є, і коли б вона, борони Боже, померла, тоді це дало б досить приличну посадку.

Це зауваження пішло, здається, молодиці в ноги; вона встала, закружляла спідницями і затралялякала якусь мелодію.

Наглий гавкіт перервав її мелодію. Маленька, сіра собачка Льота відважилася заблизько підійти до зеленої скриньки і дістала за те від бабки стусана ногою. Чоловік і жінка розсміялися на все горло, а нещасна собачка підігнула хвіст і, ховаючись за піч, жалібно скавуліла. Старенька лялася незрозумілими словами на „худобину“, а Кільбльок кричав до глухої:

— Так його, мамо! Що та звірюка має там обнюхувати, це твоя скринька, і ніхто її не сміє рушити, навіть собачка ні, ані кітка, правда?

— Вона сторожка, — сказав Кільбльок згодом задоволено до дружини. — Жаден феник нам не пропаде, правда Марійко?

Марійка якраз поралася з якимись мішочками, закативши рукави й закасавши високо спідницю, дарма, що повітря було досить морозне; при тому її здорове тіло блищало на сонці.

Кільбльок обсервував жінку з тихим задоволенням, а внутрішньо смакував це задоволення, яке давала йому скупість його матері відносно його майбутнього. Він не міг рішитися чи йти на роботу чи ні, так дуже приємний був йому той стан, в якому він саме находився. Його маленькі, повні насолоди очка дивилися задоволено на рожеві товсті хребти свиней, які він в душі бачив уже розкладеними на шинки й ковбаси. Свині відбивалися темними плямами на покритім свіжим снігом подвірю, яке робило на нього враження чисто накритого стола, багато заставленого печенею курей, качок та гусей, що ще ось стояли навколо живі. Марійка ходила між своїм птаством і тваринами. З хати вже довший час пробивався жалісливий дитячий плач, але він її не відтягав від зайняття. У своєму інвентарі бачила вона головні умови свого веселого життя, а в дитині нічого більше, як тільки перешкоду до гакого життя.

Був час карнавалу. Родина сиділа за пообідньою кавою. Майже одно-річний Густав бавився на долівці. Вона напекла млинців, і обидвоє були незвичайно задоволені; раз з приводу млинців, а по-друге тому, що була субота, але головню тому, що вони задумали вибратися на масковий бал, що відбувався того дня в селі.

Пані Марійка вибиралася як огородничка. Її костюм висів уже коло великої кахлевої печі, з якої була велика горяч. Вогонь горів увесь день, бо вже з який місяць на дворі була небувала студінь, що й озеро покрилося грубою верствою льоду, по якому безпечно могла переїхати і повно навантажена фіра.

Бабка сиділа, як завжди, при вікні над своїм скарбом, а собачка, огріта промінням вогню, лежала скулившись перед закапелком, якого дверцята, коливаючись сюди й туди, скрипіли.

Сьогоднішній бал мав бути останньою великою приємністю цієї зими, тому, самозрозуміло, мусів бути використаний до останку. Дотепер зима була якнайприємніша. Свята, вечерниці, бенкети у власному домі і в інших чергувалися з небадьомо годинами праці. Але каса ставала при тому все худіша, а стан тваринного поголів'я поважно зменшувався. Ці речі не залишалися без певного впливу на подружжя. Очевидна річ, вони легко заспокоювалися думкою, що надходяче літо також минеться, а що стосувалося порожньої каси, то погляд на бабину скриньку успокоював їх зовсім. Зелена скринька під ногами старої пані завжди давала молодим людям заспокоєння в усіх життєвих ситуаціях. Дістала безрога червону бешиху, думалося про скриньку. Порвалося вітрило, відпадали клієнти, думалося те саме. Здавалося їм, що господарство повільно занепадає, то вони заспокоювалися так само думками про скриньку. Так, ця скринька окутана була такими приманливими уявленнями, що вони привикли трактувати ту хвилину, коли можна буде відкрити криньку, за вершкову точку їх життя. Про призначення тих грошей, які в ній находилися, вже давно вирішено. Якесь частина мала бути зужита передусім на якусь восьмиденну розвагову подорож, найкраще до Берліну. Поїдуть, звичайно, без Густика, якого можна буде вигідно залишити на час подорожі в приятелів у селі Штебені по тім боці озера.

Коли вони починали говорити про цю подорож, то обидвоє опановував правдивий дрозик. Чоловік думав, що все таки мусить бути ще один медовий тиждень, жінка, пригадуючи собі дівочі часи, мріяла лише про цирк Ренца, Газенгайде та інші розвагові місця.

Тема подорожі, як уже нераз бувало, виринула знову й сьогодні, але Густик своєю виїнятою веселою поведінкою відвернув їх увагу від подорожі і привернув до себе. Він підніс свою маленьку ручку вгору, наче б хотів сказати „слухайте“, і видав із своєї замурзаної бузі звук, подібний до голосу сови або пугача. Обидвоє батьків, насилу здержуючи свою веселість, обсервували якийсь час маневри малого, а коли їм від цього було занадто весело, вони вибухнули сміхом і реготали так голосно, що переляканий Густик почав плакати.

— Ну, не плач, маленький дурнику, ніщо тобі нічого не робить, — заспокоювала його мати, що стояла перед дитиною вже натів огородничка, в червоному корсеті. — Що тобі прийшло до голови, — казала далі, — що ти наче ливхоход вимахуєш руками в повітрі, як брат моєї мами, що зловив у сильце зайця.

Кільб'юк, що вбирався на цей вечір у жовтий фрак, дав іще сміючись певне вияснення: „Озеро, сказав він, — „озеро“!

І справді, від озера доходили то голосніші, то приглушені тубоподібні згуки, які походили від хвилюючої під грубою льодовою покривою води

в озері. Дитина, мабуть, уперше почула ті звуки і пробувала їх наслідувати.

Що ближче до вечора, то більше Кільбльоки виходили з себе. Помагаючи одне одному одягатися, вони веселилися ще перед балем різними жартами й дурощами, яких Кільбльок назбирав велику кількість під час своєї довгої забавової практики.

Молода жінка взагалі не переставала сміятися, але нагло на її обличчі відбився жах, коли Кільбльок показав їй розмальовану, мертвецьки бліду пику, з паперу, яку він надів, щоб, як він казав, налякати людей.

— Здійми ту машкару, прошу тебе, — крикнула вона затрусившись усім тілом. — Вона виглядає акуратно як лице мерця, що три тижні лежав у гробі.

Чоловік одначе насолоджувався страхом своєї жінки і бігав докола неї з машкарою, так що куди б вона не повернулася, мусіла її бачити. Це доводило її до шалу.

— До сто чортів! — зарепетувала на все горло, стукаючи ногою, — я не хочу більше цієї машкари бачити, чуєш?! — Копаючи зі сміху, Кільбльок упав на найближчий стілець, який трапився під руку.

Врешті обидвоє були одягнені. Він як „горлоріз“, у жовтому фраку, коротких до колін бархатових штанах і в черевиках із спражками, на голові величезний каламар з текстури, в якому стирчало величезне гусяче перо.

Вона — огородничка, обвита плющем, в рожевому вінку з паперу на гладко причесаній голові.

Годинник показував сьому, можна було вибиратися в дорогу. Малогу Густика мусіли вони, на жаль, і цим разом брати з собою, хоч як прикро огородничка це відчувала. Бабка мала останнього тижня „атаки“, через що не можна було її обтяжувати навіть найменшою працею. Вона ще могла від біди сама одягнутися і роздягнутися, але на тому кінчалися всі її можливості. Трохи їдження вони положили їй на вікні біля горючої лямпи і так лишали її на її власну долю до наступного ранку. Попрощались вони з нею, крикнувши їй у саме вухо: „ми йдемо!“ Незабаром після того старенька жінка при вікні і собачка Льота на печі лишилися єдиними жителями хатини, яку Кільбльок замкнув знадвору.

Маятник старого швейцарського годинника коливався рівномірно сюди й туди — тік-так, тік-так. Старенька мовчала або молилася хрипливим старечим голосом. Собачка гарчала час до часу в сні, а знадвору доходили тепер голосно й виразно тубоподібні звуки озера, якого льодове дзеркало, виблискуючи в місячному світлі, наче велетенська, гостро обрисована діамантова шиба, випиналася між темними, як чорнило, звисаючими безформними кручами соснової гори.

Коли Кільбльоки ввійшли до бальної зали, їх привітали фанфари. „Горлоріз“ викликав незвичайне враження. Огороднички, циганки і маркетанки втікали з вереском до своїх кавалерів — сільських хлопців і залізничних робітників, що втиснули своє незграбне тіло в еспанські костюми з тоненькими, наче зубочистки шпагами.

Вітрильникар був незвичайно задоволений із своєї маски. Він розважався повних три години, ганяючись за жінками й дівчатами, наче вовк за ягнятами.

— Гей, тату горлорізе, — кликав його хтобудь, — ти виглядаєш як три рази повішений і знову відрізаний. — Інший радив йому напитися горілки, бо вона добре робить проти холери.

Заохота до горілки була зовсім зайва, бо цей вішальник уже випив її величезну кількість. В його черепі гудів другий масковий баль, який пере-

вищав дійсний. Йому було так тепло й приємно, що в цьому стані, щоб зберегти своє інкогніто, він був би залив братерство із самою смертю.

О дванадцятій годині познімали маски. Кільбльокові приятелі товпилися з усіх сторін до нього, запевняючи, що вони його справді не впізнали.

— Нам і на думку таке не приходило, — кричав один підпитий шкіпер. — Хто ж може бути інший тричі повішений і всіми собаками тровлений як не вітрильникар.

Всі сміялися.

— Певно, що вітрильникар, — переходило з уст до уст, а він почувався й сьогодні, як не раз уже, героєм вечора.

— Нема нічого кращого, — кричав він у метушні, — як удавати на хвилину мертвяка, але я вже маю цього досить. Давайте музику, музику!

Його заклик знайшов відгомін у всіх горлах.

— Музики, музики, музики! — лунало скрізь щораз голосніше, аж врешті оркестра почала раптом грати з пронизливим дисонансом.

Кільбльок танцював як шалений, він пристукував ногами і галасував, що аж приглушував музику.

— Треба людям показати, що чоловік ще вміє жити, — ревів він басистові, який до нього приязно усміхався.

Дружина перемагала себе, щоб не кричати — так міцно притискав він її до себе. Вона майже втрачала притомність. Їй здавалося наче б її чоловік у „грі смерті“ знайшов ще волосинку і всіми нервами свого тіла вдирався ще в життя.

В перервах він наповнявся горілкою і трактував своїх приятелів.

— Пийте, браття, — белькотів він, — ви мене не зробите банкрутом. Моя товаришка дуже тяжка жінка. Дуже, дуже тяжка, — повторював протяжно, кліпав багатозначно очима і ніс непевно до рота пляшку горілки.

Забава переходила вже свій вершок і загрожувала кінцем. Кількість гостей маліла. Лише Кільбльок з жінкою і ще кількома розбавленими не піддавалися. Густик цим разом міг бути щасливо приміщений у темному передпокою, так що з його боку перешкоди було менше ніж будьколи досі. Коли вже відійшли й музиканти, хтось запропонував заграти в „Готтес Зеген“; пропозицію прийняли одностайно. Під час гри дехто заснув, між ними й Кільбльок.

Як тільки почало світати і ранок примарно протискався крізь віконні заслони, вони пробудилися. Кільбльок знову затагнув ту пісню, яку він, заснувши, не встиг докінчити.

— Діти, — закликав він, коли ставало щораз ясніше, — ми не йдемо додому, зрозуміли? Просто тому, що вже надходить день.

Дехто супротивився, мовляв, уже справді досить, не треба перебільшувати, але друга частина погодилася.

Але що робити?

Хтось назвав Гайдекруг.

— Так, діти, зробимо прогулянку в ліс, хоч маємо трохи снігу. Але це не шкодить, ми таки підемо в Гайдекруг.

— Свіже повітря, свіже повітря! — почувлося багато голосів, і всі поперли до дверей.

Сонце почало неділю. Всі дихнули тверезістю і струсили запах бальової зали з одягу. Деякі з тих, що були проти продовження забави, почувалися такі скріплені, що висловилися теж за пропозицію. Інші думали, що все гаразд, та все таки треба змінити одяг, щоб не викликати серед людей скандалу. Проти цього ніхто не міг висунути поважного аргументу, тому вирішили розійтися додому, але зійтися зараз же о дев'ятій, щоб зробити спільну прогулянку.

Кільбльоки відійшли перші. Дома було все в найкращому порядку. Прихожих привітала собачка, а бабуля лежала в ліжку. Вони зварили їй каву, збу-

дили і повідомили, що скоро знову її покинуть. Вона почала щось там воркотити, не звертаючись однак ні до кого, але її заспокоїли двома фениками.

Марія, що зайнята була перебиранням дитини, почала нагло химерити.

— Ах, що там, досить уже того, краще сидім дома.

— Кільбльок виходив із себе.

— У мене голова болить і ломить у плечах, — пояснював він. Чашка міцної чорної чорної кави віджене все, а йти все таки треба, хочби тому, що це саме він затіяв цю справу.

Кава справді зробила своє. Густик був закутаний і все було готове до виходу, але з'явився шкіпер, який хотів, щоб йому полатати вітрило до понеділка рано. Йому це потрібне було для яхту Мері, який має в понеділок вполудне брати участь у великих перегонах вітрильних човнів.

Кільбльок не прийняв замовлення. За пару феників він не дасть собі змарнувати дрібку тієї недільної приємності. Шкіпер запевнював, що добре заплатить, але Кільбльок остав при своїм. Робочий день хай буде робочим днем, а свято святом.

Розмовляючи, вийшли з хати. Шкіпер ще настоював, що він і сам пришив би собі латки, якби тільки дістав відповідне полотно, але Кільбльок і цього відмовив, бо він не може собі дозволити псувати ремесло.

Товариство зійшлося перед гостинницею. Прогулянка заповідалася виїнятковію приємною, бо сонце значно злагіднило студінь. Чоловіки фліртували з жінками, співали, жартували і скакали як козли по замерзлім ліснім моху. Ліс лунав йодлуванням, криком та сміхом людей, яких веселість зростала з хвилини на хвилину, бо вони не забули захопити з дому пару пляшок коньяку проти холоду. В Гайдекруг знову заімпровізували танцювання. Коло полудня почався поворот із значно підвищеним настроєм.

Була друга година як Кільбльоки стали перед своїм домом, трохи втомлені і відпружені, але все ще не пересичені.

Майстер встромив уже ключ у замок, але завагався покрутити. В середині зяяла пуста, яка його лякала. Його погляд упав на озеро, що наче величезне дзеркало, оживлене ковзанярками, блищало в сонці. Йому прийшла певна думка.

— Марійко, — сказав він, — що б то було, якби ми так зробили ще одну туру. До твоєї сестри в Штебені, що? Сидіти тепер дома було б гріхом.

Марійка була занадто втомлена і жалувалась, що вже не може ходити.

— Не журися, — відповів він і побіг в ту ж мить до повітки за хатою, звідки витягнув дерев'яні, зелено помальовані санки з опертям. — Думаю, що так буде добре, продовжував, прив'язуючи лижви до черевиків, які висіли на опертій санок.

Заки Марійка мала час висловити дальші завваження, вона вже сиділа в санках, тримаючи дитину на колінах, і мчалась по блискучій поверхні льоду, попихана міцними раменами чоловіка. Яких сорок метрів від берега жінка ще раз обернулась і побачила шкіпера, що стукав до дверей її дому. Він мусів бачити їх як вони вернулися додому і вирішив щераз поговорити про вітрила. Вона звернула на це увагу свого чоловіка.

Він спинився, обернувся і вибухнув голосним сміхом, який пірвав і жінку. Це було досить комічне, коли людина стояла терпеливо й довірливо перед домом, із своїм вітрилом, а ті, про яких він думав, що вони в хаті, вже давно втікали озером від нього. Кільбльок казав, що це добре, що він не стрінувся з тим чоловіком, бо йнакше гарна санкова прогулянка скінчилася б нічим.

По дорозі він знову оглянувся, щоб побачити чи той чоловік іще далі стоїть на тому самому місці, але щолиш тоді, коли він виліз з жінкою й дитиною на протилежний беріг, міг помітити, як той чоловік, змалівши до чорної цятки, відходив помалу в напрямі села.

Родичі, що мали в Штебені гостинницю, дуже втішилися відвідинами подружжя, а надто, що тут зібралось саме декілька інших добрих приятелів. Їх прийняли радо, принесли каву і тістечка, а пізніше і „спиритуалі“. Врешті чоловіки сіли за карти, а жінки зайнялися хронікою дня. Окрім рідних було в гостинниці і кілька міщан. Але скоро тільки почало темніти, вони виходили.

— Сьогодні повня, мої панство, — завважив господар, — а крім того переходи через озеро зовсім певні, отже нема чого спішитися.

Вони запевнювали, що не мають найменшого страху, але все таки не давали собі перешкодити в виході.

— Боязливі міські шурі, — шепотів Кільбльок швагрові, який зідхаючи сідав біля нього, щоб продовжувати перервану гру. Підносячи -надцяту склянку, він заохочував його пити, випорожнивши свою до половини.

— Чи то правда, — звернулася одна з жінок із запитом до чоловічого стола, — що хлопець уже зовсім здоровий?

— Зовсім здоровий, — почувался відповідь. — В дві години після того, як його щасливо витягнули з води і як він, добре вкритий, лежав у своєму ліжку, нагло почав кричати: „на поміч“, „на поміч“, „топлюся!“

— На поміч, на поміч, топлюся! — крикнув Кільбльок, на якого пиво вже знову почало діяти, і кинув карту на стіл. Він виграв і жадібно загріб у жменю певну кількість дрібної монети.

Вміжчасі розказували собі, що якийсь хлопець у білий день упав в озеро в незамерзлому місці і був би напевно втопився, якби, на щастя, не надійшли в останній хвилині кілька робітників. Кожний з приявних знав те місце, воно було на самому південному кінчику озера, де до нього вливається тепла вода маленької річки. Люди дивувалися нещастю тимбільше, що те місце на озері не мало ніякої зрадливої льодової покриви, тільки було відкрите. Думали, що хлопець мусів просто з закритими очима в'їхати в воду.

Кільбльок виграв. В доброму настрою він висловив своє переконання, що всі свої витрати на масковий бал має знову в кишені. Без дальшого спротиву погодився на пропозицію своєї дружини припинити гру.

Процання з приятелями тривало довго. Ще обговорювали в поспіху вечірку в найлижчу неділю, і Кільбльок зобов'язував усіх на слово взяти участь у ньому. Врешті, коли всі обіцяли прийти, Кільбльоки вийшли й пустилися відразу в напрямі озера. Прямовисно над синявою льодовою поверхнею стояв місяць у повні, наче срібна головка велетенської іскристої кристальної бані.

Марійка сиділа вже довший час з малим у санках, а Кільбльок вовтузився, кланучи, з лижвами. Руки йому замерзали, і він не міг собі дати ради з черевиками. Густик плакав, а дружина підганяла чоловіка до поспіху. Морозне повітря кололо її колючками. Кільбльок відчував це теж; він почувався наче б хтось здирав йому шкіру з лица і рук скляним діамантом. Врешті коли відчув лижви міцно під черевиками, всунув руки в кишені, щоб їх трохи загріти, бо не міг вхопити ними за санки. Під час того виконав кілька фігур на леді, що був твердий, сухий і прозорий як скло.

— За десять хвилин будемо на тому боці, — сказав упевнено, зрушивши сильним рухом санки.

Грайливо помчалася санки по льодовій поверхні в простій лінії на жовте світло, яке пробивалося з того берега озера, з вікна Кільбльокового дому. Це була бабина лампа, яка часто навіть і в місячні ночі орієнтувала Кільбльока. Як їхати від штебенської гостинниці в простій лінії на нього, то всюди малося рівномірно міцний лід під ногами.

— Це ще одна приємність, на закінчення, — крикнув Кільбльок захриплим голосом своїй дружині в вухо, але вона не могла йому відповісти, тільки дзвонила з холоду зубами і міцно тулила до себе дитину, яка легко постогнувала.

Вітрильникар був справді невтомний, бо в дійсності ця прогулянка в місячному сяєві мимо деяких попередніх клопотів була цілком на його смак. Він лустував у різний спосіб: розганяв санки й випускав у бігу, а сам гнався за ними ззаду наче сокіл за своєю здобиччю. Потім знову кидав ними з усієї сили, так що аж жінка голосно реготала.

Щораз виразніші ставали зариси дому, вже можна було розрізнити і окремі вікна і бабку в світлі лямпки . . . та нагло почало темнішати. Кільбльок обернувся злякано і побачив позад себе величезну хмару, що надійшла непомітно і, заслонюючи грізною стіною весь горизонт, проковтнула округлий місяць.

— Ну, але тепер уже швидко, — сказав і пхнув санки з подвійною силою по льоду. Дім був ще в світлі місяця, але хмара щораз далі й далі розтягалася над озером, аж врешті непроглядна темрява покрила його разом з хатою.

Кільбльок скеровував санки непомітно на світло бабиної лямпки. Він казав собі, що не має чого боятися, але все таки якась невидима сила гнала його до поспіху. Він працював з усіх своїх сил, засапався, піт лився, тіло горіло.

Жінка сиділа скулена й держала малого, сильно притискаючи до грудей. Вона не відзивалася ні словом і навіть не рушалася, наче боялася, що тим зменшить швидкість. І її груди скувало невияснене почуття страху. Вона мала одно-єдине бажання, якнайшвидше бути дома.

Тимчасом стало так темно, що Кільбльок не бачив своєї дружини, ані вона не бачила дитини. А озеро гуділо під льодовим панцирем безперестанку. Це було щось як сьорбання й бурчання, то знову як глухий здержаний рев, а до того такий тиск у льодову покриву, що вона розтріскувалася з громом у великі тріщини. Призвичаєння притупило було в Кільбльока несамовитість цього явища, але тепер він нагло відчув якби він стояв на якій велетенській клітці, де ув'язнені були сотні кровожадних хижаків, що з голоду й скажености вжиралися своїми зубами й пазурями в стіни своєї в'язниці. З усіх сторін чулося тріскання льоду.

Кільбльок виріс над озером і знав, що залім у дванадцятицалевій покриві неможливий, та все таки його фантазія почала блукати і не слухала здорового розсудку. Часами йому здавалося, наче б у нього під ногами відкрилася темна пропасть, щоб поглинути його разом з жінкою й дитиною.

Гроза злоба бурлилася, валилася, котилася здалеку і закінчилася глухим ударом тут же під його ногами. Жінка скрикнула. Він саме хотів запитати її чи вона часом не здуріла, але нагло завважив щось, що йому сперло голос у горлі. Єдина світляна точка, на яку він досі орієнтувався, порушилася і стала щораз більше бліднути, врешті блимнула, запалала і зовсім зникла.

— О, на Бога, що трапилося мамі, — викрикнув мимовільно, і раптовно, як блискавка, майнула в голові його свідомість справжньої небезпеки. Він зупинився і протер очі — чи це була дійсність чи омана. Він майже вірив, що то помилка, що образ ситківки здурив його. Вкінці і це розплилося, і він тепер, як і перше, топився в темряві. Та все таки ще вірив, що знає зовсім правильно напрям, в якому зникло світло і мчав туди стрілою.

З гуком води в озері переплітався і голос дружини, яка виринала перед ним у темряві і робила йому закиди, чому вони не лишилися дома і т. п.

Прошло кілька хвилин. Здавалося їм, що чують гавкіт. Кільбльок відітхнув легше. Нагло розпачливий крик . . . поштовх . . . іскри сипнули з-під його підкованих черевиків. З нелюдською силою повернув він круто санки і спинився. Права рука дружини судорожно вхопилася за його руку. Він знав — вона побачила смерть.

— Спокійно, Міці, нічого не трапилось, — заспокоював він її тремтячим голосом, але почував сам, наче б якась льодовата рука вхопила за його гаряче серце.

Молода жінка тремтіла, як осикова гілка. Її язик був цілком спараліжований. „Ох, ох, о Боже, о Боже“ — це було все, що вона могла вимовити.

— Намилість Божу, що трапилось, кажи!

— Там . . . там . . . я чула . . . зовсім виразно . . . вода . . . вода . . . вода . . . відкрита вода . . .

Він вслухувався напружено.

— Я нічого не чую.

— Я бачила . . . справді . . . я бачила зовсім виразно . . . зараз переді мною . . . на правду!!!

Кільбльок намагався просвердити своїм зором темінь, але даремно, він почувався наче б йому хтось вибрав очі з голови і він намагався бачити очними ямами.

— Я нічого не бачу.

Жінка успокоїлася на хвилину.

— Але я чую воду!

Він пояснював їй, що вона снить, але відчував, що його тривога зростає. Дитина спала, а він хотів іти далі помалу, але дружина противилася всіми силами смертельного жаху. Вона заклинала його плачливим голосом вертатися звідси, а коли він не зупинявся, вона поводитися як божевільна.

Тепер він утратив терпеливість і почав нарікати на неї, що то вона буде винувата як через її прокляте виття він утопитьсь разом із ними. Хай вона замовкне, або він лишить її серед озера, а сам піде теть. Та коли й це не помагало, він тратив контролю над собою і плів усякі дурниці. До того ж тепер справді не знав куди їхати. Місце, на якому стояв, здалось йому непевне. Даремно старався опанувати жахливу тривогу, яка сковувала його щораз більше. Якись штукарства заповнили його мізок, він дрижав, хрипів якись молитви; чи то вже дійсно й на правду приходить його кінець? „Нині живий, завтра мертвий“ — цього він ніколи не міг зрозуміти. „Нині живий, завтра мертвий . . . завтра . . . мертвий . . . що таке мертвий? Досі він цього не знав, але тепер . . . та ні, ні! Холодний жах огорнув його. Він обернув санки, розігнався останнім розпачливим зусиллям — рятунку за всяку ціну! — і . . . плюскіт води . . . бризки . . . піна . . . лоскотання водної маси . . . утрага шритомности . . .

В одній секунді зрозумів, що наїхав просто на відкрите місце озера. Його міцне тіло прорізало чорну воду, він розгортав льодові хвилі надлюдською силою, аж врешті відчув, що може віддихати. Тоді з його грудей вивгався пронизливий крик, потім другий, третій, аж до розриву легенів і горла, його власний голос перелякав його, але він кричав, ревів як звір:

З булькотом води він знову пішов під воду, а з ним і його крик, але знову виринув і кричав далі. Піднісши праву руку понад водою, він шукав нею точки зацепу, але даремно, і знову зник під водою. Коли знову виринув, побачив довкола ясність. Яких три лікті направо починався лід, що тягнувся великим луком навколо відкритого дзеркала води. Він спробував досягнути його, щераз потонув і врешті вхопився за лід. Пальці сковзувалися, він пробував знову, вп'явився пальцями наче пазурами в лід і підтягався вгору. Вже був до ramen над водою, а застигли в жаху очі на рівні льодової поверхні, яка тепер знову блистіла в місячному сяєві. Там . . . там стояла його хатина . . . далі село, а там справді ліхтарні . . . світла . . . рятунок . . . Його крик знову прорізав ніч . . . Слухав напружено . . . Високо над ним чути було якись звуки. Це дикі гуси перелітали через купольну залю зір

і тепер окремі точки через сьєво місяця. За собою він чув клекіт і шум води. Бульки підносилися, він відчував як йому замерзає в жилах кров. Боявся обернутись, але все таки повернув голову. Темна маса води вирувала. Десь там було видно черевик, руку, шапку, все це котилося ближче і ближче. Він хотів зловити рукою і знову потонув.

Ще смертельний, тривожний момент, потім божевільний сміх. Почував як „щось“ там внизу вчепилося за нього; наперед за стопу, потім за цілу ногу, аж дійшло до серця. Його погляд засклався, руки сковзнулися і він зник під водою. Ще глухий далекий хаос образів і думок, а потім . . . смерть.

В селі почули крик „на поміч“. Робітники й рибалки зібралися на місці нещастя. Минуло більш години, і вони витягнули на беріг тіло дитини. З віку дитини здогадувалися, що теж і дорослий мусів утопитися. Коли дальші розшуки були безуспішні, один рибалка порадив заложити сіті. Десь коло третьої над раном виловили тіла подружжя. І от лежав веселий вітрильникар з розпухлим, викривленим обличчям. Його одяг стікав водою. З кишень стікали чорні струмки води. Коли його укладали на носилки, з кишені випало з бренькотом декілька монет.

Всі три тіла були розпізнані, і їх занесли до дому Кільбльоків. Двері дому були замкнені. В середині не було ніякого світла, тільки гавкала собачка. На повторний стукіт ніхто не відчиняв. Один з рибалок вліз вікном до темної кімнати; його ліхтарка досить слабо освілювала кімнату, але вона була пуста. Він перейшов кімнату і знайшов невеличкі двері. Він штовхнув їх, і йому вирвався оклик здивування. В темній алькові сиділа старезна жінка, нахилена над зеленою скринькою, повною золотих, срібних і мідяних монет. Її права рука занурена була по самі кістки в метал, а на лівій спочивало обличчя. На її майже лисе тім'я падало тям'яне світло догорячої ляпки.

Переклав Б. Романенчук

З мекіканської поезії

Хосе Горостіса / ЧИ КУПИТЬ ХТОСЬ ДЛЯ МЕНЕ ПОМАРАНЧУ?

Чи купить хтось для мене помаранчу?
Розраду принесе мені вона.
Дозрілу помаранчу та солодку,
що наче серце заокруглена.

На губах в мене повно соли з моря.
Ой, горенько мені!
І сіль у жилах і в устах у мене,
яку зібрав я в морській глибині.

Ніхто не дасть мені дітей солодких,
щоб їх поцілувать.
І колючок тендітних поцілунку
тепер мені вже більше не збирать.

Ніхто не пожадатиме вже крові
моєї до пиття.

Я сам не знаю, чи вона пливе ще,
чи вже застигла в мене кров життя.

Неначе корабель, що десь зникає,
тепер відходжу я,
зникаю я, неначе дальні хмари,
неначе корабель, що йде в моря.

І серця в мене теж тепер немає,
бо не шукає вже ніхто за ним.
Чи купить хтось для мене помаранчу,
щоб втішити мене дарунком цим?

(Із збірки „Пісні до співу на лодках“)

Хосе Горостіса — поет, професор і дипломат. Ур. 1901 р. в Вільєрмоса в Мехіко. Еспанська поезія XVII століття була джерелом його ранньої творчості. Сьогодні вважається він одним з головних представників мексиканської новітньої поезії. Визначаються його баллади витонченою символікою й простотою вислову. Головні твори: „Пісні до співу на лодках“ („Кансіонес пара кантар ем ляс баркас“), 1925 і „Смерть без кінця“ („Муерте сін фін“), 1939.

Переклад з еспанської
Романа О. Климкевича

Сальвадор Діяс Мірон / ХМАРА

Ти не журись, що з моря нагло виростає
і заступила небо голубе й безкрає
та хмара — велет чорний!
Гроза відсвіжить і повітря й небосклони,
від вод зазеленіють з'орані загони
і буде день прозорний!

Ти не дрижи! Хай наступають темні тучі,
і блискавиці й громи й вихори гримучі
на суходіл і воду;
такі потрясення ніколи не даремні . . .
Руками закривавленими під'яремні
здобудуть раз свободу!

Сальвадор Діяс Мірон (1853—1928) — один із перших натхненників молодих мексиканських поетів модерністичного напрямку. Його твори визначаються досконалістю віршування. Був улюбленцем мексиканських читачів.

Переклад з еспанської
Романа О. Климкевича

* * *

Впали тіні на години,
кам'яніють сонця плями.
— Світе білий, світе дивний,
незбагненний, непроглядний!

І заблукані хвилини
у пташиному тремтіні
вкрили соняшний годинник:
— білі, чорні, сині тіні.

Мерехтіли, відлітали,
наче зграя голубина,
— аж упала з п'єдесталу
нерозгадана хвилина.

1958

* * *

Це місяці спіють
на гілці маслин.
Муслиново віють
і м'ята, й полин.

Несеться в хмаринах
оливковий дух,
і сонні вориння
зашерхли в саду.

Порошею зорі . . .
Циганські шляхи
пливуть неозорі
над сріблом ріки.

Ось блиснули риби
над хлюскотом хвиль . . .
Десь голосом хриплим
собака завив . . .

І вітром солоним
бризнув лиман —
на білі колони
липневих оман.

За гривую моря
задаленів
— блискучий і чорний
камінний нів.

1959

* * *

Жовтим клоччям скуйовдилось літо.
Листям виплеском — птиці клекочуть.
І шляхи під блідою позліткою
— у ярмарочні прощі.

Кавуни зрожевілі і мокрі
сірі гуси — хмарками підносять,
це фруктове, круглясте барокко
на охололих підносах.

Лиш дими полинялі — над обрій.
Наші руки — шум віття на вітрі.
Дзвонять міддю в мандрівничій торбі
серпня плоди заповітні.

Ще хлюпочуть шептаннями — вина.
Виноградними плямами — ночі,
і круглявість бедра в невинності
спрагою видив дівочих.

1958

Продовження з 1. числа 1959

За композицією цієї новели, я як персонаж усунувся цілком набік. Може ще при кінці з'явлюся, щоб короткими словами закінчити справу з вітром, але покищо я стою зовсім у тіні, як сказав з здібніший учень, якому професор літератури дав би питання, що сталося з автором оповідання? Так мені тепер легше перескакувати з теми на тему, і снувати, вибачте за окреслення, нитку інтриги. Акція в тому оповіданні паралельна. Власне, кілька акцій. Кілька окремих ситуацій пов'язані тут в одне ціле, що становить фактично нерозривну цілість, принаймні в моєму понятті. Моє поняття про цю справу тут єдино важливе, бо остаточно я пишу це оповідання і я буду старатися позичити в знайомих гроші, щоб його видати. І мені зовсім байдуже, що про це скажуть мої знайомі, особливо ті, хто мають доступ до преси і пишуть звіти з прочитаної лектури. Один із моїх знайомих, що замолоду писав вірші, а потім, коли постарівся, перекинувся на прозу, дав мені кілька порад як розробити оповідання, щоб воно мало голову й ноги, особливо ж, щоб, як він сказав, голова не була завелика, а ноги замаленькі. Я зовсім спокійно вислухав його порад, хоч це не згідне з моїм природним темпераментом, і з черги порадив йому, щоб пишучи своє власне оповідання мав це все на увазі. Такі поети, що в пізньому віці перекидаються на прозу, бувають небезпечні. А ще коли громадськість улаштує їм двадцятьп'ятлітній ювілей творчості з музичними виступами і чаєм, що завжди холодний. Ви, як запрошений гість, ніколи в пань комітетових, які чай розносять, не можете допроситися, щоб вам дали гарячого. Шкода витратити сили на всякі прохання. Ви мусите терпеливо чекати на вашу чергу. А коли ця черга прийде, чай знову холодний. І, щоб не вносити дисонансу в родинну атмосферу свята, ви л'єте цю рідину й усміхаєтеся до своєї сусідки, яка весь час завертає очима і каже, що поезія нашого ювілята прекрасна і така соковита, що . . . що вона нічого з неї не розуміє. Найбільше їй смакує горіховий торт, якого вона накладає собі дві чи три порції і питається, як вам смакує чай. Потім ще раз пробує говорити про поезію, маючи вже цілу усну яму завантажену згаданим тортом. А ви сидите і вже навіть не можете злоститися. Подібно, як ви по якомусь часі не злоститесь на камінь, в який ви вдарилися ногою, і навіть не здаєте собі справи з того, що порядок речей змінився, що це власне камінь сам підсунувся на вашу дорогу. Було в тому якийсь призначення.

Чи ви вірите в призначення? Я вірю, і то глибоко. Ясько теж вірив у призначення і малий Стефко вірив, і Клим, і Михайло Галій. І кожний із них для того мав свою глибоко обосновану причину. Коли Ясько казав-говорив: а той катабас каже, що відбили Львів від русінської банди, то мене в тім місці шляг трафив. Мій старий був русин. Я добре пам'ятаю, як він до мене говорив: „ти дурню тримайсі свого і ходи до своєї церкви, своїм богам молитися, а не тикай у хвіст чуже пір'я. Старий лазив на бесіду аж на Руську вулицю, хоч ми тоді мешкали на Вульці. Кожної неділі дув на відчити радника Копача. А врешті, як брацтво з цвинтаря розлізлося, я тягну дівчину в тінь, хочу поцілувати, а вона не дається. Не можна, каже, тут герої лежать і тягне мене під стіну там, де ті герої лежать замуrowані і замкнені, як черевики в пуделках у Берти Штарк. На одній такій стіні Мілька вчитала напис: „Панько Грех, греко-католик, русін, згинув за польський Львів“. Вона каже: як то гарно, він згинув за Львів. А я кажу, що тут нічого гарного немає, бо то напевно якийсь перекиччик. Їй блиснули сліпаки, і вона каже: — а ти думаєш, що ти такий не будеш, як сі зі мнов ожениш? Ти думаєш, що я позволю, щоб мені наші діти в хаті говорили по-хінськи . . . Гальт, гальт, сестро, кажу, три-

май бики, ми ще не жонаті і ще не маємо дітей і ще не знати чи будемо мати. Ціле щастя, каже вона, що вже тепер вилізло з тебе шило. Як ти сі не подобає, то гибай, кажу до неї. Бо мене вже кров почала заливати. Вона зблідла й пішла. Поміж гроби, поміж дерева пішла. Я не пішов за нею. Щось мене тримало на тім самім місці під тою стіною із замурованими. „Панько Грех“, сучий син... Така зараза, перекинчик. Я знав, що з Мількою вже нічого не вийде. Вона мене не перепросить, і мені не хотілося перепрошувати її. Ніби звідки. Наговорила мені цілу купу і ще перепрошувати! Ні. А ті перекинчики, що лежать тут замуровані, чи там між деревами, чи снуються по місті, то мусіли не одно життя зруйнувати. Думаю, копну цю заразу, плюну і затру ногою. Але що такому лепехові по смерті зробиш? З гробу викинеш, чи що? Міркую на всі способи, вже мені навіть Мілька з голови вилетіла, як би її ніколи й не було. Тільки та зараза — Панько Грех. Я полетів між гроби, а вони до мене руки простягають і кричать: Панько Грех! І вітер у деревах свище: Панько Грех, перекинчик! І снігом почало мести і сніг платками сипав і укладався на стежках у слова: Панько Грех. А жи би тебе шляк наглий трафив! Я тебе ще випростую! Я летів з цвинтаря, як варіят. Летів додому, а залетів до кнайпи. Залився в дрібний мак. А потім всю справу на спокійно переживав. Треба все перевірити. Як то було тоді в час боїв за Львів. З тих часів я пам'ятаю тільки одне. Коли я одного разу йшов попри Головну Пошту, а на пошті сиділи наші, я чув як розмовляли. З городу Оссо-лінських, через діру в штахетах, тепер вже там поставили залізний паркан, виліз мій колега. Ми разом бавилися на Вульці коло хати. Я думаю, що він тут робить? А він на голові має шапку-рогативку і такого орла, як каня. А в руках штахету і ніч не каже, тільки мене тою штахетою по плечах і каже: гибай кабане. Думаю, файний ти колега і я брикнув. А тепер то я хотів знати на зіхер, як то було в тих часах. Ти не смійся, бенькарте, я зачав читати. Я поліз до читальні, до бібліотеки одної, другої, до Громницького, прочитав усе, що було за ті часи надруковане. А потім, потім, то я вже дома. Цим скороченням, що він уже тут, Ясько хотів перервати дальшу розмову на тему свого навернення на дорогу, яку йому колись вказував його небіжчик батько, мовляв, щоб тримався свого і не пхав чужого пір'я на свій хвіст.

Михайло не зустрічав на своїй дорозі таких каменів, щоб йому пригадали, хто він. Він це знав ще з дому. З Сихова. Зі словом перекинчик він теж зустрінувся. Вам, або вашим знайомим, з якими ви любите розмовляти навіть тро інтимні справи, мусіло, я певний у тому, трапитися те саме, що Міськові. Він, слухаючи оповідання Яськового, асоціював його з своїми переживаннями. Це механіка нашого мислення. Думка працює незалежно від нашої волі. Ви можете признатися, бо в цьому немає ніякого стиду. Це тільки може доказати, що ви нормальна людина, і ніхто не зможе сказати про вас так, як казали про того гицля, що мешкав на вулиці Каспра Бочковського. Ціле життя ловив собак на стричок, а як пішов на емеритуру, почав малювати квіти на склі. І говорив зовсім не те, чого від нього чекали. Говорив про політику і малярство. Всі казали, що він дивний, але любили його. Навіть пси не мали до нього жалю за те, що він стільки їхніх свояків чи близьких вислав до псячого раю. Він був дивний, це факт. Михайло, зустрівши стимул в словах Яська, думав своє. Одного разу йшов у неділю до церкви з Маринкою, а напроти них елегантний хлопець. Жовті черевички, чорне вбрання на міру, широкі штани, біла сорочка в сині паски і мотильок в горохи. Голова залізана, в руках попеляті рукавички і денцяк. Маринка, як побачила його, потягнула Михайла за рукав і шепнула: ходи на другий бік, я не хочу видіти того перекинчика. Вона була зла і вся червона. Михайло за своїм звичаєм мовчав, але Маринка на диво сама розпочала оповідати. Оповідала довго. Скінчилося на тому, що вони, замість до церкви, пішли на морожене до Бах-

манової напроти Головної пошти. Це не було місце, де сходилися молоді люди, приналежні до робітничого стану. Не тому, що тут було дуже елегантно або ціни високі. Зовсім ні. Просто тому, що молоді люди тієї класи воліли їсти морозиво в тубках, або на патичку. А вода содова — то був просто смішний напиток. П'єш і п'єш і спраги не загасиш, і в носі крутить, і відбивається потім. То добре дома, але публічно не випадає. Сюди приходили студенти зі своїми дівчатами, бо місце було близько до університету і відповідно погано освітлене, так що можна було навіть робити деякі завансовані рухи рук дівчині під столом, і ніхто цього не бачив, а як навіть бачив, то не звертав уваги, бо самий був зайнятий тією самою роботою. Але Місько і Маринка прийшли і сіли в переділці, де звичайно сидять студенти. Маринці це подобалося. Не те, щоб їй зібралось раптом на любов, але просто тому, що атмосфера була відповідна для гребання в минулому. А йшло про минуле цього перекинчика. Вона колись з ним ходила. Може нині признатися, коли вже так давно заміжня і має дитину. Була замотеличена. Він завжди був елегантний, зачесаний, а це було природне, бо він учився на фриз'єра. В тім часі, то він тільки збирав м'ятечкою клаки, що падали з голів гостей і помагав клієнтам одягатись, але все при тому дістав пару шусток. На кожну зустріч з нею приносив торбинку греляжових цукерків і завжди лазив по кінах. А як часом ішли до парку, то він їй оповідав різні пригоди вичитані в „Гоньцу“. Був хлопець інтелігентний і читаний — то правда. Старий був порт'єром на залізниці, а стара швачкою. Зовсім добра фамілія. Вуйко навіть був десь професором гімназії. Він точно не знав де, але то мусіло бути далеко, бо вуйко майже ніколи не приїздив ані на свята, ані на вакації. Останній раз був на похороні бабки, що нагло змерла з перестраха, як на неї наїхав шофер старим фордом на розі Замарстинівської і Бальонової. Він мешкав на Бальонової, але на зустріч з нею приходив аж на Гилшеву гору і шойно звідти йшли до кіна. І той бенькарт одного разу приліз на рандку з орлом у кляпі маринарки. Спочатку я того не бачила, бо він то так якось закривав, але врешті було видно, що то орел. І якби ніколи нічого, почав мені пояснювати, що він записався до „Стшельца“. Це все він робить для кар'єри і, власне, нині хотів зі мною поговорити про майбутнє. Для кар'єри, думаю, для якої кар'єри? Заавансують його з бльонд волосся на чорне, чи як? Ти фраерська макітра! Даю тобі слово, що я до пєпа ані слова не сказала. Я 'го залишила на лавці в Стрийськім парку, сіла на бальон і придула додому. Тільки він мене й бачив.

Це власне і було те, коли Михайло зустрівся з проблемою перекинчика. І то посередньо. Безпосередньо перекинчиком був той міліціонер, що назвав його націоналістичним падлом, коли кацапи були у Львові і Місько намагався перейти впоперек Марійської площі під час паради 1-го травня. Акурат вибрав собі час, щоб перелізти між портретами Сталіна й Молотова. А той жлоб його тягне за маринарку і на цілу вулицю кричить: ти сволоч націоналістичная, кудасі прьош?! І Місько знав, що то перекинчик. Бо цей міліціонер, то був той самий батярчук із Рясної, що кожного дня приходив на Бернардинську площу, ставав коло костела Бернардинів і вдавав сліпого жебрака. Пару злотих денно на чисто приносив додому. Місько зустрічав його на фестині Лугу в Брюховичах. Відразу пізнав його, хоч той був зачесаний і вимитий і мав нове убрання. Моргнув до нього, мовляв, ми знаємось звідкись, ге? Можливо, що це власне моргнення і спричинило переворот у душі жебрака з Рясної і він став кацапським перекинчиком. Він думав, що вистачить бути хамом і зле розмовляти по-російськи і вже всі будуть його шанувати й боятися. Хамом то не було важко бути, мови ніколи не навчився, дехто боявся його, хоч ніхто не шанував.

До підпільної роботи Міська втягнув Ясько. Ще за польських часів. Говорили про цю справу на будові. Ясько ніколи не говорив ясно так, щоб потім

хтось міг за те його притягнути до відповідальності. Мовляв, того й того дня ти сказав те й те. Так він ніколи не говорив: ти, Міську, приступай до підпільної організації, будемо разом стріляти різних жлобів і перекінчиків. Так ніхто не говорить. Він тільки далекими натяками, навздогад, вимацував ґрунт, а коли перевірив, що Місько такий хлопеч, якому можна довіряти, одного разу взяв його з собою на зустріч до Єзуїтського городу. Поговорили собі з одним студентом, який видимо до Яська відносився з повним довір'ям. З того часу Місько був на простій дорозі до стану, який Ясько окреслив словами і „я тепер тут“. Вони разом співпрацювали, разом виконували доручені завдання. Кліма втягнув Місько. Втягнув через Маринку, хоч Маринка зовсім не знала і ніколи не здогадувалася, яку вона ролю в цій справі відіграла. Фактично відіграла дуже пасивну ролю. Її заслуга була в тому, що Клім Балдига був її кривий по мамі. Їхні мами були рідні сестри. Маринчина мама вийшла нормально заміж, як мала шіснадцять літ. Батько спочатку не хотів її в такому молодому віці дати заміж, але піддався переконливим аргументам своєї жінки. Мало дівчинище пуститися й наробити стиду родині, хай ліпше йде заміж. І фактично, Маринка народилася вже чотири місяці по шлюбі. Досить скоро, як на ті часи. Старий, коли довідався про те, зідхнув з полегшення і скахав: Хвала Богу, що той струп зліз мені з голови. Потім Маринчина мама мала ще двоє. Ще була Ірка, що вмерла на шкарлятину, як мала вісім літ, і Владко, що його вбили батяри під час бійки на весіллю в Батятичах коло Камінки Струмилової. Чого він аж так далеко поліз, ніхто чіколи не міг сказати точно. Колеги затягнули. Мав усього сімнадцять літ, хоч виглядав на старшого, може навіть на 25 чи 26. Мав чорний, густий заріст і нахил до горівки. І був раптовний. Щонебудь сказати, він уже скакав. Можливо, що так було на тому нещасному весіллю. Певно хтось щось сказав, а він не витримав. Відрізав. Пішли ножі в рух і справа готова. Видно, тих ножів було більше, бо він так був порізаний, що в деяких місцях тіло не трималося купи., як його привезли до Львова до трупарні. А Клімова мама мала пеха. Зайшла перед шлюбом і перед шлюбом уродила мале. Парох на Богданівці мав звичай всіх бенькартів називати одним і тим самим іменем. Всі діставали ім'я Калясантій. Хресний тато Кліма зрозумів відразу, що це ім'я було причиною трагедії для молодого хлопця, що евентуально доросте до літ і рушиться в світ. Калясантій. То було страшне ім'я. До того стиду, що був у родині, ще дитина з таким ім'ям. Він пішов до захристії і так довго просив пароха, що врешті решт він згодився дати дитині, яка за той час терлася аж попід баню, аж павук із свічками дрижав, дати ім'я інше, хоч на літеру „К“. Дав Климентій. Подумавши трохи, кум прийшов до висновку, що воно не таке погане. Хресний помер і хоч Клімова мама пару літ пізніше вийшла заміж, все таки Клім не оберігся від різних образливих окликів, які за ним вигукували мікруси із сусідства. Він це зносив терпеливо. Навіть дуже терпеливо, а ще особливо від того часу, коли спробував такого одного мікруса набити. Показалося, що не дасть ради цілій купі. Його набили. Підзолмили йому очі і викотили два зуби. Щастя, що то були молочні зуби, але все таки вибили, і він цілий рік ходив щербатий. Аж набрав сил. Найбільше сили набирається на мулярці, коли треба двадцять цегол покласти на козел і вивести на другий чи третій поверх та поскладати мулярам під руки. А при мішанні вапна, то страшна сила виробляється. Тягнеш кілька годин кочергою і мішаєш густе вапнясте тісто, досипаєш піску аж все стане так докладно перемішане, що пісок не буде відділятися від вапна. В інших дітей, що мали чутливі душі, від тих наруг, якими наділяли його ровесники, міг зовсім легко виробитися психічний ураз, який міг заважити на ціле життя. Такий молодий чоловік міг блукати ціле життя напомацки, не знаючи властиво, про що йде. Він міг добитися навіть посади бухгалтера в Народній Торговлі і, додаючи колони чисел, міг робити непростими помилки. Бо фактично в наслідок да-

ного уразу його ціле духове наставлення було скероване на іншу професію. Він повинен грати в оркестрі на клярнеті, або на іншим інструменті. Можливо, що там зробив кар'єру, але не як бухгалтер. Тимчасом Клим не виплекав жадного психічного збочення. На будові він плекав силу. І коли м'язи відповідно ствердли, набрали ікри ноги і шпурту при футболу, він сам собі пошукав своїх давніх колегів, які не доцінювали теперішнього стану Кліма і зважилися, як за давніх добрих часів, назвати його ім'ям, скажім, „найдуха“, чи іншим, що вказувало б на його народження з неправого ложа. Такому він вибивав не два, а кілька зубів, тільки то вже не були молочні зуби. І такий пошкодований, якщо хотів прикрити прикру щілину, мусів вставляти місток із золота, або того новочасного металю, якого вживають дентисти в теперішній час і який такий самий тривкий, як золото, і не ржавіє та дешевий. Але хто б там вставляв зуби з якогось металю, коли золото в устах додає так багато принади, особливо коли хлопець щиро сміється від вуха до вуха. За пару тижнів пошкодований знову з'являвся на вулиці, але тим разом унікав уже зачіпки з Климом, бо вже шкода було і золота. При добрім ударі зуби могли влетіти до шлунка, а тоді вже їх було б прикро другий раз уживати, тим більше, що вони евентуально вийшли б другим боком. І всі про те знали б і такий фацет був би скінчений на ціле життя. Хіба переносися на інше передмістя, або до іншого міста. Але хто фтаєв переноситися до іншого міста. Ніби куди? До Жовкви чи до Бродів? Ратуш на колесах наніч до шопи замикають. То була божевільна думка. Краще бути уважним. Факт є фактом, що Клим має силу в руках і це треба респектувати. Клим був свідомим українцем. Ніби фігуруючи як сирота, без тата, ходив до сестер Васильянок, де вчився різних речей. Спочатку молитви, потім співати, потім трохи історії, навіть грав у дитячих виставах, які на Миколая Захоронка давала. Сестри давали добре їсти. Все було солодке какао і білий хліб. Ніхто його не бив і не штуркав. Скінчив пару клас народної школи. До виділівки не йшов, бо й мама, і мамин казали, що він завеликий. Пішов на мулярку. Але книжки okazійно читав і до читальні ходив навіть досить часто. Співав у хорі, ні то басом ні тенором. Але не фальшиво. Грав футбол із колегами на болонях коло Чернівецького двірця. На біку. Тяжко його було переїхати і стрілити ворота, але через те, що забагато на карному полі грав із противної команди падало, і то дуже часто з розбитими носами й полонаними ногами, суддя диктував карні удари. В результаті команда програвала. Капітан команди делікатно вияснив йому в чому справа і Клим перестав грати. Стан команди в табелі зразу покращав. Клим на ціле життя залишився гарячим прихильником копаного м'яча. Такі прихильники, як він, фактично будують фізичну справність цілої нації, бо вони вірять у шляхетну роботу, що її виконує спорт. Засадничо він не був зарозумілий, хіба одне, що народився на Богданівці. Але якое завжди, коли вилазив з Богданівкою, хтось його пригасив. За те не гнівався. Про революційний рух знав добре. Знав, що деякі його колеги належать до організації, але боявся з ними розпочинати розмову на цю тему. Такі були часи, що кожний мусів бути обережний. Ніколи не знати, що в кім сидить. Хотів належати. Уявляв собі, що в рядах революційної організації він із своїми м'язами може багато зробити, а ще від коли перестав грати футбол і перекинувся до аматорського дужання, хотів силу свою віддати на кращий ужиток. Михайло Галій використав дивний час на розмову про організацію. Маринка з татом ішла за караваном мами, а він у другому ряді з Климом. Обидва жалібно похилили голови, і Місько в той час вилушив йому всю справу. Знав, що з Климом може бути певний і був певний. Клим горів справою, але тримав писок замкнений на колодку, на чотири спусти. На нього можна було завжди рахувати, як на чотири тузи. Коли Ясько оповідав про Панька Греха і Мільку, то Клим сидів, як на шпильках. Він уявляв себе в ситуації Яська. Думав про те, як він захо-

зався б. Часто так буває, що люди обдаровані фантазією пробують уявити себе в іншій ситуації. Власне в ситуації, в якій вони не є. Він уявляв, що напевно розбив би Мільчину голову до муру, порозвалював би всі гроби із різними героями. Що могло бути далі, він не думав. Але певне, що Мільці писок натовк би здорово. Аби знала. Аби він знав на ціле життя. Таке було це ставання духове Кліма Балдиги, що на будові для вигоди дістав ім'я Казіка; і це ім'я до нього прилипло, як прилипає шмір від воза до штанів, і всі його так кликали і він був здивований, як би його хтось інакше називав. В тому місці нам треба знову вжити уживаного вже раз засобу композиції. Ми тільки хочемо звернути увагу на факт, що з багатьох ниток акції, яка йшла паралельно, більшість уже зійшлася до одного місця. До кнайпи під „Крученими стовпами“. Хтось, хто випадково буде читати цю новелю, зараз здогадається, що хлопці, які сиділи в цій кнайпі, мали виконати якесь завдання. Бо ніби кому на здорову голову впав би помисл умовлятися на пиво так далеко. Вони знайшли б місце ближче до котрогось із них. Клим прийшов з Богданівки. І то прийшов на піхоту. Трамвай був напханий, як бочка оселедцями. Всі чогось дули до хати. Зимно було, і цей вітер, що гнався Городецькою. Про вітер на Янівській Клим не знав. Це не була його парафія, і він тим не цікавився. Але Михайло мав. З Янівської ріг Бема, на Кохановського ріг Панської добрий шмат дороги. Ясько мешкав на Краківській, а малий Стефко на Зеленій, коло водотягів. Йому було найближче, коли врахувати, що „Кручені стовпи“ так само можна було локалізувати на вул. Кохановського, ріг Зеленої, тільки що власне на розі Зеленої не було кнайпи. Там була грайзлерня, що на ніч замикалася на залізну сітку. (д. б.)

Володимир Дарда / **Земля, яку сходить Тарас . . .**

(Закінчення)

Лубни індустріальні

При в'їзді в Лубни автострада перетворюється в бульвар, що проходить через самісінький центр, і тому ним особливо цікаво проїхати туди й назад, щоб одразу уявити собі, розглянути як слід обличчя міста.

Уже від побіжного знайомства переконаєшся: Лубни — промислове місто. Ось над масивними металевими воротами великими блискучими літерами напис — „Екскаваторний завод“, далі бачимо — „Верстатобудівний завод“, суконна фабрика, махоркова фабрика, завод „Комсомолец“ і так без кінця. Ворота, цехи, приглушений гул верстатів, заводські гудки, трупки робітників у комбінезонах, що поспішають свіжополитими ранковими тротуарами на зміну.

Ось які вони — Лубни! Про Лубни маємо згадки вже в „Слові о полку Ігореві“. Назва пішла від скромної річечки Луб'янки, яка протікає через місто і впадає на його околиці в повноводу і величаву Сулу. А назва річечки, очевидно, виникла від того, що в ній вимочували луб, щоб мати лико — важливий на той час матеріал для виготовлення багатьох предметів домашнього вжитку.

Під Лубнами на смерть бився з ворогами славний гетьман Наливайко. Тут і схопили його шляхтичі й повезли до Варшави на страту.

В 1648 році під Лубнами Богдан Хмельницький розгромив війська польської шляхти. Тут мужній Кривоніс зруйнував замок магната Вишневецького,

а отаман Кизим навіть місце, де стояв він, переорав, щоб і сліду панського не залишилось на Україні.

Під Лубнами видатний поет наш Іван Котляревський формував кінний загін народних ополченців для боротьби проти непроханих гостей — наполеонівських наїздників.

В Лубнах бували Сковорода, Пушкін, Короленко і Горький. Любив Лубни Микола Гоголь. Приїжджав здебільшого на ярмарки та базари, де можна було побачити багато різного люду, поговорити з селянами, послухати лірника чи кобзаря.

Саме на ярмарку побував в Лубнах і Тарас Шевченко в серпні 1845 року. Про це він згадує в своїй повісті „Близнята“.

В Лубнах поет Євген Гребінка познайомив Шевченка з місцевим письменником та етнографом Афанасьєвим-Чужбинським, в якого Тарас і зустрівся жити.

Часто виходили вони разом на крутий берег Сули, оповитий теплими вітрами, настояними на ніжних пахощах степових трав і квітів. „За два дні, — пригадував потім Афанасьєв-Чужбинський, — Тарас Григорович прочитав мені кілька своїх творів. Чудові були твори в Шевченка. З великих особливо визначні „Іван Гус“, поема і містерія без назви“.

Потім Тарас Григорович просив свого попутника:

— Ось сядь лишень та розкажи мені про Кавказ і про черкесів.

Тоді то й народився в Шевченка задум написати пристрасне, тівне своє послання „Кавказ“, навіть два перші рядки написав він у ті дні, під враженням розповідей очевидця — Афанасьєв-Чужбинський шойно повернувся з Кавказу, де брав участь в воєнних операціях.

В Лубни Тарас Григорович приїздив за завданням Археографічної комісії, щоб описувати і змальовувати пам'ятки старовини.

Бо чим, власне, крім старовини й природи, можна було захоплюватись у давніх Лубнах, що потопали в багнюці, темряві і злиднях.

В міському музеї можна побачити давнє дерев'яне рало, сухе, потріскане, яким колись лубенці дряпали, пушили землю, обливаючись солоним потом. А нині в місті є великий екскаваторний завод, який випускає машини для земляних робіт. Є в музеї і таке знаряддя, як сукало і прядка. Не знаєш, чому дивуватись більше — примітивності знаряддя чи змінню народних рук, що навіть на таких „машинах“ умудрялись виготовляти все необхідне для себе. Мабуть, і багатьом з нас пам'ятна з дитинства ота прядка, зігнута над нею материна постать, шурхіт невтомного веретена і довга та тонка, як і нитка з нього, тісня.

Лише в музеї і можна побачити в наш час оті прядки та сукала. Бо не потрібна вже їхня продукція: тепер у Лубнях велика суконна фабрика, що виготовляє пухнасті ковдри та інші вироби.

Є в музеї також зразки лубенських меблів з довоєнних часів. Грубі ослони, кривоногі столи — навіть незручно все те називати меблями. А зараз у Лубнях є мебльова фабрика, що випускає і для лубенців і для інших міст і сіл зручні дивани, стільці, буфети, столи шафи.

Дізнались ми в музеї й про те, що в Лубнях була відкрита перша в Росії аптека. Відкрили її не випадково. На Лубенщині здавна росло багато рослин, з яких місцеві знахарі готували різні ліки.

З примітивної кустарної аптеки виросла тут відома на всю Україну Березотоцька дослідна станція лікарських рослин, технікум лікарських рослин, і, нарешті, Лубенський завод лікарських препаратів — підприємство всесоюзного значення.

Яготин та Березань

Коли їхати до Києва з Полтавщини, то найпершим на Київщині буде Яготинський район, а далі — сусідній з ним — Березанський.

Містечко Яготин вражає приїжджого насамперед своїми озерами. Кожен, хто хоч раз побував тут, назавжди запам'ятає оті озера — невеликі, мальовничі, схожі на ставки, і величезні, як моря, що й кінця-краю не видно їм. Тут цілий каскад водоймищ.

Найбільше — верхнє озеро, до півтори тисячі гектарів. Тут багато рибальських човнів, густі рибальські сіті сушаться просто над водою, порозвішувані на високих паколах неподалік від берега. А на самому березі — довгі будівлі сушильних навісів, комор, холодильників. Крім риби, багато водоплавної птиці. Коли вся ота незліченна маса качок і гусей спливає на воду, то здається, що то сріблясто-золота зіб міниться і мерехтить, і переливається барвами проти вечорового сонця.

Над одним із менших озер день і ніч тримкотять цехи величезного цукрового заводу. Яготин перетворюється в один із центрів цукроваріння. Розбудовується і розширюється науково-дослідний інститут цукрової промисловости, споруджується для його потреб експериментальний цукровий завод.

Між цими двома озерами лежить, мабуть, наймальовничіше третє, нижнє озеро, розміром понад тисячу гектарів. До дзеркальних його вод на протязі кількох кілометрів підступає розкішна зелень міського парку, що розкинувся по прибережних горбах на сімдесят три гектари. Саме тут і була колись садиба князя Рєпніна, „генерал-губернатора“ Малої Русі, старшого брата відомого декабриста Сергія Волконського.

З цією сім'єю Шевченка влітку 1943 року познайомив О. Капніст, син відомого письменника, що за зв'язки з декабристами сидів у Петропавлівській фортеці. Особливо дружні стосунки зав'язались у Шевченка з дочкою князя Рєпніна — Варварою, якій поет присвятив написану в Яготині поему „Тризна“. Варвара Рєпніна, під впливом знайомства з Шевченком, навіть сама почала писати, і в одній повісті своїй вивела образ Шевченка під прізвищем Березовського. В своїх спогадах Варвара Рєпніна цікаво розповідає про перебування Тараса Григоровича в Яготині, про його тамтешню малярську й літературну працю, про читання Шевченком своїх творів у колі високоосвічених людей.

„Шевченко прочитав одну із своїх поем, — писала Рєпніна, — і всі були в захопленні. О, якби я могла передати вам усе, що переживала я під час цього читання! Які почуття, які думки, яка краса, яка чарівність і який біль! Моє обличчя все було мокре від сліз, і це було щастям, бо я змушена була б кричати, якби моє хвилювання не знайшло собі цього виходу; я почувала нестерпний біль у грудях.

І яка м'яка, чарівна манера читати! Це була чарівна музика, що співала мелодійні вірші нашою красивою і виразною мовою“.

Після того читання В. Рєпніна сказала, що коли вона матиме гроші, то купить золоте перо і подарує його Шевченкові.

Правда, навіть серед людей, які добре до нього ставились, але все ж поміщиків, Шевченко почував себе незручно — його гнітило постійне відчуття соціальної нерівности, соціальної несправедливости. В поемі „Тризна“ він писав:

Зачем я тут?
И что мне делать между ними?
Они все пляшут и поют,

Они родня между родными,
Они все равны меж собой;
А я!..

Недаром в одному з народних переказів про перебування поета в тих краях розповідається:

Якось уранні йшов алеєю репнінського парку якийсь молодий ще чоловік. Побачив він, як кріпак старанно промітає алею, зупинився і запитав:

— Що робиш, чоловіче?

— Як бачите, листя мету.

— Навіщо ж, однаково нападає!

— Пан наказав, щоб жодного листочка не було на алеї!

Тарас Григорович поглянув у далечінь, де виднівся край неба, і, подумавши, сказав:

— Не сумуй, чоловіче, настане час, і будемо мести панів, як оце листя.

Наймит довго дивився вслід невідомій людині, яка була одягнена попанському, а говорила просто, по-народному.

І нині тут збереглася ота каштанова алея, на якій, нібито, все те сталося.

З Яготина їдемо до Березані.

Нині дорога між ними здається близькою і до того ж надзвичайно приємною.

Ідучи нею, мимоволі пригадуєш один із епізодів із шевченківського життя, епізод, що зв'язаний саме з Березанню та Яготином, з дорогою поміж ними.

В степу лютувала хурделиця. Шлях губився серед заметів, тону в сніговій млі, а ним все брела й брела самотня людина. Вітер сліпив їй очі, забивав крижаними своїми поривами подих, однак людина не зупинялася — йшла, спотикаючись, провалюючись в замети, падаючи.

То до Яготина в люту зимову негоду послав березанський поміщик Лукашевич свого кріпака. Послав до князів Репніних, щоб запросити до себе Шевченка (а це було модно), який саме перебував там. А наказав кріпаківі Лукашевич того ж дня обов'язково повернутися з відповіддю.

Коли Тарас Григорович дізнався про такий дикий наказ березанського кріпосника, він написав йому гнівного листа, заявивши, що він і знати його не хоче. Завжди, все життя про цього нелюда, що хизувався своїм народництвом і удаваним лібералізмом, Шевченко згадував з величезною огидою і презирством.

В древньому Переяславі

Перед самим в'їздом у Переяслав — міст через річку Трубіж-Трубайло. Саме тут в неї впадає Альта. Так, як у вірші Шевченковім:

Київським шляхом верби похилі
Требратні давні могили вкрили;
З Трубайлом Альта між осокою
Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою.

Ось, нарешті, і центр міста — гарний, оригінально забудований. Широка центральна площа залита асфальтом, обрамлена гранітом, обсаджена високими каннами, що, мов яскраві червоні вогні, плахотять своїм цвітом. Це ж та сама площа, на якій колись ступоніли важкі кроки князівських дружин, і сам Володимир Мономах не раз, мабуть, проходив туди своєю можновладною ходою. А пізніше — славне козацтво шуміло тут, як море, одностайно проголосивши волю українського народу.

З одного боку площу обступає широкий парк, а трошки обіч здіймаються в блакить гарні зелені куполи стародавнього собору. На площі завжди гамірно — тут багато приїжджих.

І кожен з них, звичайно, обов'язково побуває в музеї. Завітали й ми туди — в невеличкий привітний будиночок, що тоне серед зелені овочевих дерев, акацій і рясовітих плакучих верб. Перед входом до музею — пам'ятник Шевченкові. А в музеї таке багатство, така різноманітність експонатів, що аж очі розбігаються, і не одна година потрібна, щоб усе те оглянути уважно, запам'ятати, збагнути як слід.

В музеї нам пошастило зустрітись з казахським письменником Касим Кайсеновом. Виявляється, він, як і ми, мандрує по шевченківських місцях, і оце зупинився в Переяславі. Він розповів нам цікаву історію про Шевченкову вербу в Казахстані.

Колись давно, під час перебування на засланні, у кріпості Новопетровськ, Тарас Григорович посадив своїми руками вербу. І понині росте вона в парку Форту Шевченка. Ця могутня гілляста верба — мати всіх лісів і садів на півострові Мангішлак. Закладаючи новий сад чи парк, люди беруть від Тарасової верби невеличку гілку. Це вже стало традицією. Ось чому в Казахстані в усіх садах і парках красуються верби Великого Кобзаря.

Музей Переяславський знаходиться в колишньому будинку лікаря Андрія Осиповича Козачковського, якраз у тому будинку, де колись жив і творив Тарас Шевченко.

Ще в Петербурзі познайомився Шевченко з земляком, студентом-медиком Козачковським. Відтоді все життя їх єднала щира, сердечна дружба. Біля музею нам показали акацію, яка має внизу один стовбур, а вище — два, які тісно переплелися поміж собою. Кажуть, що ту акацію посадили вдвох Шевченко і Козачковський і що вона символізувала їх дружбу. В листі із заслання Шевченко справді запитував Козачковського про ті дерева в саду, які вони разом садили. Козачковський весь час листувався з Шевченком, не відсахнувся від поета, як це дехто зробив, коли той впав у немилість, був засланий в солдати. І Шевченко віддячував за те скромному переяславському лікареві щирою приязню, теплим словом. В Орській кріпості Тарас Григорович написав великого вірша „А. О. Козачковському“.

Перебування в Переяславі та на Переяславщині було для Шевченка творчо дуже плідним. Багато написав він тут, та й намалював немало.

Саме в Переяславі була написана поема „Кавказ“, пройнята гарячим співчуттям до інших волелюбних народів, гнівним обвинуваченням кривавому царизму. Не випадково ж твори Шевченка ще за його життя були надзвичайно популярні на Кавказі. Олександр Чужбинський пригадував: „Доля закинула мене на Кавказ і Закавказзя . . . Всюди я зустрічав пошарпані примірники „Кобзаря“ та „Гайдамаків“ і цілковито щире співчуття їх авторів“.

Саме в Переяславі була написана присвята чеському вченому Павлові Шафаріку до поеми „Єретик“, де Шевченко закликає слов'ян до дружби і єднання.

Багато написав Шевченко в селі В'юнищах, куди він перебрався жити в грудні 1945 року (Козачковський ремонтував будинок). Як у творчості Пушкіна є знаменита Болдінська осінь, коли поет за короткий порівняно час створив ряд кращих своїх творів, так для Шевченка такою осінню був грудень і селі В'юнищах. За цей короткий період були написані: „І мертвим, і живим . . .“, „Холодний Яр“, „Давидові псалми“, „Минають дні, минають ночі“, „Три літа“, „Маленькій Мар'яні“.

В Переяславі також була написана неповторної сили й краси поема

„Наймичка“, безсмертний революційний заповіт своєму народові — „Як умру, то поховайте мене на могилі...“

І вже думка лине здовж сивого Дніпра-Славути до зеленого Канева, де на високій кручі викарбувані на граніті пророчі слова:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Не забуваємо! І не забудемо!

Кінець

Василь Королів-Старий*/ **Спогади про Лесю Українку**

Я познайомився з Лесею Українкою мабуть у 1907 або 1908 році, будиши секретарем щоденника „Рада“, який був для неї чужий. Тоді ще Леся була молода, виглядала менш, як на двадцятьп'ять років і мала дуже гарний соколиний погляд світлих очей. Здибувався я з нею по деяких тодішніх київських товариствах, у родині Старицьких та й у неї дома, пезніше — в помешканні її матері, Олени Пчілки, на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці. Де б я її не зустрів, був вражений тим, що всі довкола неї були балакучі й повні різних проектів, а вона все була мовчазна й задумана. Справді, неначе б усьому, що запалювало нас, була вона чужа.

Одного разу я шукав Григорія Шерстюка, що тоді виконував функції секретаря редакції „Рідного Краю“, видаваного Оленою Пчілкою, й забіг на Маріїнсько-Благовіщенську. В редакції застав редакторку, а за хвилинку зайшла туди й Леся. Відбулась така (приблизно) розмова:

— І нащо вам те а те? — питала мене Олена Пчілка.

— Просив мене професор (тоді ще може — доцент) Перетц...

Пчілка знизала плечима і своїм дуже мелодійним, м'яким голосом промовила:

— І охота вам воловодитись з жидами!

— Та ж і ви, Ольго Петрівно, їх не бойкуете, — пожартував я, налякаючи на її знаменитий прилюдний герць з Перетцом у Київському Науковому Товаристві. — Та й ось і Лариса Петровна все пише про жидів. Чом же ви їй не дорікаете?

— Але! — махнула рукою Пчілка, — Леся пише тільки про мертвих. Я теж проти жидів мертвих та ще й таких, що померли перед двома тисячами літ, нічого не маю.**

Леся усміхнулась, але усміх був сумний:

* Частина цих спогадів В. Королева-Старого була друкована в 1940 або в 1941 р. в краківських „Люстрованих Вістях“. Друга частина не появилася в друку через інтервенцію покійної Олени Теліги, мовляв, такі речі „компромітують ідеальний образ поетки, що ми його маємо“. Одначе сьогодні вважаємо, що такі спогади належать уже до історії літератури, тим більше, що ніяких нових уже мабуть не буде. Редакція

** Олена Пчілка дуже не любила жидів, що в тих часах було страшним „злим тоном“, аж багато людей оминали Пчілку.

— Мамо, таж цим можна заморити й українців! — і вийшла з редакційної кімнати.

*

Дуже неймовірним способом на київській російській сцені була виставлена Лесина п'еса „Блакитна троянда“. Київська неукраїнська преса аж заходилась обуренням. Прошу вас: де ж бо авторка могла знайти в світі інтелігентніших людей, які б говорили на „несуществушем, малоросійском наречіі“! Чиста глупість!..

Нераз потому, коли здибаеш Лесю й запитуєш її: що робить, над чим працює, — бувала відповідь:

— А! Пишу „чистую глупость на несуществующем наречіі“.

*

Товариство „Час“, що тоді починало свою діяльність, надумало видати серію дрібних книжечок для широкого кола читачів. Мені було доручено попрохати в Лесі дозволу на її поему „Одне слово“. Вона усміхнулась:

— Прошу, коли вона вам годиться. Але ж ви мене здивували: невже я щось написала „для широких мас“?

*

Тому, що в своїй громадській праці доводилося мені здибуватись майже з усіма тодішніми видатними українцями, — спало мені на думку зібрати автографи тогочасних діячів. Я купив великий шматок гнідого сукна, дав його обшити синіми торочками, і на цьому обрусі на великий стіл, як хтось заходив до мене, просив розписатись олівцем. Потім автограф точно зашивали шовком. Та що не всі приходили до мене в хату, одного разу я приніс свій обрус на велелюдне засідання. Підписали ті й інші. Я підійшов до Лесі:

— Підпишетесь, Ларисо Петровна?

— З радістю, хоч, як і все, що я пишу, так і це нікому не буде потрібне, — сказала вона, беручи олівець.

— Помиляєтесь, — запротестував я.

Леся закрутила головою й додала:

— А зрештою, повторю за Олкесієм Толстим —

„І хто мене слухал — привіт мой тому,
І тем, хто не слухал, — мой также привіт...“

*

Одного разу Київ розхвилювався, коли один росіянин, професор політехніки, С. Іванов, покликаний до суду, як свідок, перед цілим світом заявив, що „Київ — город українській“. Українці „ликували“, — були в святковім захопленні, бо це була неабияка перемога! (Потім Іванова за ту фразу вибирали на посла до Державної Думи голосами українців).

Я здибав Лесю:

— Чули?. . От, як наші йдуть утору!

Вона махнула рукою: — Самими словами... та ще й сказаними чужинцем... Ні, так підемо додолу!..

*

Було якесь важливе засідання в українському клубі, на Володимирській вулиці. Хатина, що виходила вікнами у двір, була удекорована по-українському, а на білій великій печі хтось (чи не О. Судомора) намалював поліхромне орнаментальне дерево.

Коли я ввійшов до хати, під тією піччю сиділа Леся Українка, тоді вже, мабуть, Лариса Квітка. Сиділа самотна, а в різних кутках групами розмовляли інші члени зібрання, бо ж багато молодших не були з нею особисто знайомі. Я висловив радість, що бачу її знову в Києві й жартома сказав:

— Ось прилетіли й ви до нас, але ж по вас видко, що ви не радуєтесь, нас бачучи.

— З чого ж видко?

— Бо ж сидите ви в нашому товаристві самотна й невесела, неначе відпочинуті прилетіла під таким красно намальованим деревом „Гамаюн — птіца вешая“ (Тоді був дуже популярний цей образ маляра Васнецова).

Леся смутно усміхнулась:

— Та ж ви знаєте, що я все сідаю відпочивати під фальшивими деревами.

— Може, коли під чужими, відповів я, а це ж — наше.

— Все таки — сама декорація, — відповіла Леся.

Того таки дня (була це моя остання зустріч з Лесею Українкою) за хвилинку підійшов до нас адвокат Максим Синицький.

— Ларисо Петровна, чогось ви така сьогодні задумана?

— Та така вже моя професія — думати про себе, — відповіла Леся.

Нобелівські премії

Б. Романенчук / ГЕРГАРТ ГАВПТМАН — 1912

і

Чергову літературну нагороду Нобеля, за 1912 рік, одержав другий з черги німецький письменник, **Гергарт Гавптман** (1862—1946), „найбільша, як казав Франко, надія наймолодшої Німеччини, що, хоч ще молодий, зайняв чільне місце між німецькими драматургами і виявив справді драматичний талант, якого Німеччина не мала від смерти Генріха Кляйста“.¹⁾

Народився Гавптман 1862 р. на Шлезьку, в місцевості Оберзальцбрун, де його батько держав гостинницю, а дід був колись ткачем і брав участь у ткацькому голодовому повстанні 1844 року. Вчився в місцевій школі і в гімназії в Бреславі, але що наука йому не йшла, батько віддав його з четвертої класи в сільське господарство до свого брата, що винаймав земельні посілості. По двох роках одначе Гавптман вернувся до Бреславу і почав учитися мистецтва. Та з цієї школи його викинули, бо він не визнавав ніяких шкільних законів і правил. Проте один з професорів уможливив йому студії в Єні, де вже студював його брат. По якомусь часі Гавптман і звідси рідійшов і пустився в мандрівку по чужих краях. Ще пробував в Італії вчитися скульптури, але коли і з цієї науки нічого не вийшло, він вирішив бути письменником, бо до цього звання відчував найбільше покликання. І почав писати. В 1885 р. вийшов перший його твір, епічна поема „Прометіденьос“ в байронівському романтичному дусі, але з певними елементами натуралізму та соціального співчуття. В цьому натуралізмі й соціальному співчутті і лежить уся суть його творчості першого періоду, бо це був час поширення соціалістичних ідей і натуралістичного напрямку в літературі та взагалі натуралістично-матеріалістичного розуміння і сприймання життя. Натуралізм був у тому часі рухом наскрізь революційним, був бо не тільки літературним

¹⁾ І. Франко, Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах. ЛНВ 1898, т. I, ст. 60—71.

напрямом, але цілим світоглядом, який руйнував і поборював існуючі (ідеалістичні) погляди на світ і життя. Особливо революційним був він у літературі, на тлі творчості таких тогочасних письменників, як П. Гейзе, Р. Бавмбах, В. Шеффель, Е. Гайбель, Ф. Боденштедт та інших, які культивували чисте мистецтво. Натуралізм заперечував чисте мистецтво і вимагав, сказавши по-нинішньому, „ідейности“ мистецтва, його тенденційности і всього того, чого сьогодні вимагає від літератури й мистецтва марксизм-ленінізм, Молодші покоління німецьких письменників, починаючи вже від 70-тих років, захоплювалися тими новими ідеями й поглядами, що в той час саме опановували уми європейських людей. Матеріалізм Фаєрбаха, теорія соціального мільє Г. Тена, вчення Дарвіна й Гекеля, з одного боку, теоретичного, та, з другого, т. ск. практичного, — зріст індустрії, технічні досягнення, а разом з тим усвідомлення та поглиблення соціальних різниць між окремими групами людей, отже соціалістичні ідеї — це були речі, які мали великий вплив на формування молодих поколінь — не тільки Німеччини, але й усієї Європи — останньої чверті 19-го століття, — поколінь, що, шукаючи нових шляхів думання і творення, відверталися навіть від реалізму, який їм здався занадто прикрашеним і неправдивим. Розв'язки життєвих питань вони пробували шукати в екстремній життєвій правді, в висвітлюванні негативних явищ людського життя, тому й вимагали докладного студіювання й досліджування, а слід за тим і якнайвірнішого, якнайдетальнішого відображення того життя, звертаючи особливу увагу на негативні, затінені явища, на сірі будні, на нещасливих, нужденних і упосліджених людей, життєвих невдах, збоченців, обтяжених спадковістю людей, духових та фізичних калік і т. п. Такий був у тому часі дух, що захоплював німецьку літературну (і іншу) молодь, яка задивлена була в Е. Золя, що всевладно панував якийсь час у французькій літературі, в Толстого й Достоевського в Росії та Г. Ібсена в Норвегії. Так з'явився в Німеччині натуралізм у 80-тих роках, зразу в теоретичних працях братів **Генріха і Юліюса Гартів**, а там і теоретичних та практичних (Папа Гамлет) писаннях **Арно Гольца** та **Йоганнеса Шляфа**, ще, разом з іншими творили берлінську групу письменників, з якими Гавптман, здружившись і поселившись у місцевості Еркнер під Берліном, був у близьких і дружніх взаєминах. Під їх впливом і на їх теоретичній базі Гавптман і почав свою блискучу літературну кар'єру. Пішовши з „духом часу“, Гавптман був відразу визнаний революційним письменником і найтиповішим натуралістом, хоч перші його твори, як згадана віршована поема **Promethidenlos** і ранні новелі як **Карнавал** і **Залізничний сторож Тіль** (1887) ще такими повно натуралістичними не були. Властива літературна творчість Гавптмана і не від цих творів почалася, а від драми **Перед сходом сонця** (*Vor Sonnenaufgang*, 1889), яка відразу здобула йому велике признание й розголос. Гавптман писав у різних жанрах, але найвластивішим його жанром була драма, якій він віддав майже всю свою творчість. Тому в історії світової літератури він залишився як визначний драматург, а німецька трактує його як найбільшого німецького драматика.

Проте згадана драма здобула таке признание не тому, що вона саме драма, хоч це не без значення, тільки тому, що вона була першим натуралістичним твором у німецькій літературі. Виставлена вперше в берлінському театрі „Вільна сцена“ драма викликала несамоовиту бурю, а потім і поліційні заборони. І. Франко, сучасник Гавптмана і свідок його літературної кар'єри, писав таке з приводу цієї вистави:

„Ся вистава викликала в театрі і в берлінській пресі страшений гвалт, хоча режисерія, за згодою автора, повикидала надто різкі місця. Гавптмана окричали революціонером, чоловіком без Бога і без серця, мало що не зрадником, — та ніхто не важився відмовити йому таланту. З другого боку, най-

молодше покоління розпливалося в похвальних гімнах для Гавптмана, бачачи в ньому одного із своїх, і то одного з найталановитіших“.²⁾

Саму драму Франко характеризує так:

„Детальний, мікроскопічно докладний малюнок окруження, характеристика людських відносин, аналіза психічних станів і рівночасно брак властивої акції, брак діяльних людей. В драмі є репрезентанти двох світів — грубого, під впливом алкоголізму звироднілого, хоч і випадком забагатілого мужицтва, і інтелігенції, у котрої замість почуття панує розум, теорія, доктрина“.³⁾

Франко, як бачимо, дуже влучно відмітив основні риси цієї першої натуралістичної драми, але він записав їх на інше конто — „слабих боків“ Гавптманового таланту. „Брак діяльних людей“ і „брак властивої акції“ в дійсності не є „слабими боками“ Гавптмана, тільки основними рисами натуралістичної манери, яка не визнає ніякої поетики, тільки вимагає вірного й детального відображення середовища та його незаперечного й непереможного впливу на формування людини. Звідси й брак у драмі „діяльних людей“, бо коли людина залежить від середовища, то вона вже силою самого факту мусить бути пасивна й безвольна та недіяльна; середовище впливає на неї, а не вона на середовище. Людина, яка сама, більше чи менше, впливає і формує середовище, отже людина міцна й діяльна, натураліста мало цікавить, бо він іде за теорією мільє, яка каже, що людина залежить від мільє та його сили. До того ж натуралізм шукає негативів життя, його темних сторінок, тому „діяльні“ персонажі чи сильні характери тут зовсім не входять в гру, лише, власне, слабкі й безвольні.

Що ж до питання про „два світи, які, як думав І. Франко, зобразив Гавптман у драмі — розбагатілий мужицький та інтелігентський, то, здається, що письменник не мав ніякого інтересу в протиставленні саме цих двох світів, бо їх життєві справи ніде не зударяються, але він мав інтерес показати різне сприймання життя — раціоналістичне й доктринерське з одного боку й ірраціональне та емоційне з другого. Представником першого є в драмі економіст Льот, доктринер і реформатор, що наливався теорій про силу мільє й спадковості і дивиться на світ тільки крізь окуляри цих теорій, а представником другого є сільська дівчина Гелена, дочка розбагатілої через відкриття покладів вугілля (на Шлеську) і знищеної алкоголізмом та деморалізованої шлеської родини. Гелена важко відчуває життя в своїй родині, де батько податковий п'яниця, мати пиячка і розвідниця, сестра самогубниця, а навіть кількالكітній синок затруєний уже алкоголізмом, і прагне з того світу вирватись. Поява Льота це прагнення збільшує і збуджує надії на визволення. Льот і справді хоче з нею одружитися, але коли пізнає ближче її родину, обтяжену алкоголізмом, боїться неминучих наслідків спадковості і відходить. Гелена відбирає собі життя. Оце і є ті два світи, які Гавптман показав у своїй драмі. Але помилкою було б думати, що симпатії письменника по боці раціоналіста Льота, як цього можна було чекати від письменника-натураліста. Саме навпаки, Гавптманові симпатії по стороні Гелени, яка підчиняється ірраціональним силам життя і йде за природними інстинктами, а не за холодним, вирахованим і безоглядним диктатом розуму. В тому і виявляється одна з головних рис власної духовості письменника, якого мало цікавили теорії, ідеї, доктрини сами собою, тому його власне сприймання життя і світу далеке від доктринерства. Його цікавить сама людина, поза всякими теоріями й ідеями, і її життя, звичайна людина і звичайне

²⁾ І. Франко, Гергарт Гавптман, його життя і твори. Там же, ст. 456. Вперше друкована в ЛНВ 1898, т. I, ст. 113—131.

³⁾ Там же.

буденне чи злиденне життя, до якого він підходить із соціально-етичним наставленням, притаманним його психіці.

Один із його сучасників і приятелів, Адальберт фон Ганштайн,⁴⁾ каже, що Гавптман з природи був такий дуже співчутливий, що другої такої людини він у своєму житті не бачив. Цю рису його психіки він бачить у всіх його творах і нею пояснює натуралістичну тематику багатьох його творів.

З цією думкою можна зовсім добре згодитися, бо ми маємо ще один приклад такої людини, яка ту думку потверджує, а саме, **Івана Франка**, що був дуже подібної природи. В обидвох цих письменників багато спільного й подібного. Щоправда, Франко не був „типовим натуралістом“, як Гавптман, бо він узагалі не признавав існування натуралізму, уважаючи, що ніякої такої натуралістичної школи взагалі немає,⁵⁾ але в його творах все ж знайдемо чимало натуралістичних елементів як з французького, так і німецького натуралізму. Та Франко, як і Гавптман, до багатьох тем і проблем, які можна б кваліфікувати як натуралістичні, підходив власне не з раціоналістичним, а з чисто емоційним наставленням. Глибоке співчуття з бідним, затурканим і темним галицьким селянством та селянського здебільша походження робітництвом, було дуже важною рисою його психіки. І лише з любови й співчуття до народних мас, перш за все селянських, Франко зайшов у соціалізм, близький співчуттям до долі бідних людей його власній психіці, але далекий його світоглядові.

Не місце тут переводити паралелі між Франком і Гавптманом, хоч вона дуже напрошується через певну подібність обидвох письменників, але відмітити варто, що обидва вони бачили в натуралістичних зображеннях негативних явищ життя збудливий заклик до любови найменшого, як казав Шевченко, брата — в Гавптмана з соціального боку, а в Франка з національного і соціального. З цього погляду для Франка і сама літературна творчість була радше засобом до певної цілі — до національного і соціального збудження й усвідомлення, аніж засобом до себевиразу в мистецтві. Він втілював у свої твори національні і соціальні ідеї й погляди, тільки ж ті ідеї не були Франкові накинені ззовні, мовляв, нам треба такої то літератури, лише виходили з глибини письменникової душі і тому його твори при всій своїй „ідейності“ мають і мистецькі вальори, бо вони надихані гарячими й глибокими почуваннями.

Те саме чи бодай подібне бачимо і в Гавптмана, якого співчутливість до негативних явищ життя і до нещасних людей спонукувала його шукати й опрацьовувати натуралістичні теми й проблеми і змальовувати життя в якнайтемніших кольорах, щоб тим легше промовляти до людських почувань і свідомости.

В цьому дусі написана низка драм як **Перед сходом сонця** (Vor Sonnenaufgang), **Свято замирення** (Friedenfest), **Самотні люди** (Einsame Menschen), **Колега Крамптон**, **Боброве хутро** (Der Biberpelz), **Візник Геншель** (Fuhrman Henschel), а зокрема **Ткачі** (Die Weber), всі написані в чисто натуралістичній манері Е. Золя та Ф. Достоєвського. Це, між ін., підкреслює і Франко, який каже, про драму „Свято замирення“, що в ній „бачимо радше факт клінічний ніж типово-життєвий. Драматичного дійства тут ще менше ніж у першій драмі та за се авторові удалося страшенно інтенсивно передати ту затхлу шпитальну атмосферу, серед якої живуть ті нещасливі люди. Вплив патологічної музи Достоєвського видно на кожному кроці“.⁶⁾

4) Adalbert von Hanstein. Gerhart Hauptmann; eine Skizze. Leipzig 1898, S. 7—8.

5) І. Франко, Еміль Золя, його життя і писання. ЛНВ, 1898, т. IV, ст. 35—68.

6) І. Франко, Гергарт Гавптман... ЛНВ, 1898, т. I., ст. 113—131.

Темою цієї драми є знову нездорове родинне життя ненормальних людей, затруєних атмосферою взаємного недовір'я, нерозуміння, нетолеранції й непошани. Акція драми розвивається впродовж однієї ночі, саме на Святвечір, коли має відбутися свято замирення розсварених двох генерацій родини Шульців, батьків і дітей. Спроба замирення, заініційована дружиною одного з синів, жінкою гарячого серця, чистоти й несамолюбної любови, кінчається катастрофою, бо між розсвареними членами родини вибухає знову суперечка, на базі ресантименту, і новий розрив, замість бажаного замирення. Акція драми кінчається над раном, перед сходом сонця.

Інша драма на родинні теми, це **Самотні люди**, з героєм, що вагається між двома жінками і на тому тлі переживає розстроєння нервів. Йоганнес Фокерат, молодий учений біолог, вільнодумець і дарвініст, хворіє на манію, що його не розуміють. Одружений з багатою, але інтелектуально нижчою від нього жінкою, він не знаходить з нею спільної мови. Не розуміють його теж і його власні батьки, бо вони бідні, а він багатий модерний вільнодумець. Так само не розуміє його друг і приятель, молодий маляр Бравн, який осуджує його за те, що він дозволив батькам охрестити свою дитину, а це не пасує його вільнодумству. Але спільну мову і зрозуміння знаходить він у молодій студентки, (росіянки), яка виявляється духово спорідненою з ним. Їх взаємини, зразу чисто інтелектуальні, перетворюються в любов, в наслідок чого витворюється ситуація, якої він не вміє розв'язати і відбирає собі життя.

Найбільше одначе слави й розголосу принесла Гавптманові, в тому періоді його творчости, архинатуралістична драма **Ткачі** (*Die Weber*), в якій автор спробував відтворити з найбільшою об'єктивністю й вірністю історичну подію, якою було голодове повстання шлезьких ткачів у 1844 році. Тут автор висловив більше як деінде свої соціальні погляди й почуття, а власне співчуття покривдженим й визискуваним ткачам, що повстали проти своїх визискувачів, але не вміли використати повстання для поліпшення своїх умовин праці і життя. Ця драма, як каже один із дослідників Гавптманової творчости, Н. Ф. Garten, є найвищим досягненням натуралістичної драматургії, але, в той же час, вона перевищує своїм драматизмом і емоційною силою всякі естетичні теорії.⁷⁾ Вона понесла його ім'я далеко поза границі Німеччини, як високо революційна драма, хоч у ній немає ніяких особливо виразних політичних натяків, дарма, що вона таки мусіла мати в той час високе політичне звучання, чого доказом були поліційні заборони виставляти її як ніби гостро скеровану проти держави й наставлену на розвурочення соціальних думок. Про її революційність, власне, в чисто літературному засягу, а не політичному, говорить і Франко, що „вона революційна через те тільки, що подає страшенно вірний, яркий і мікроскопічно докладний малюнок одного моменту в житті цілої маси людей... Значить, революційна так само, не більше, як кожний глибоко продуманий і гаряче прочутий малюнок дійсного життя, як кожна правдива поезія“.⁸⁾

В цьому вірному і мікроскопічно докладному малюнку дійсного життя і криється суть натуралістичної манери, а в ній суть цієї драми, яка є найпознішим виявом Гавптманового і взагалі німецького натуралізму. Тут, наприклад, немає індивідуального героя, як у звичайних класичних драмах, тільки масовий — сотні окремих і однаково важних персонажів, які діють за законами масової психології. Композиційно, це властиво й не драма, а п'ять вільних сцен чи образів, поєднаних темою і персонажами. Ніякої драматичної зав'язки та розв'язки ані драматичної акції, в класичному ро-

7) Hugh F. Garten. Gerhart Hauptmann. Cambridge, 1954, p. 19.

8) І. Франко, Геггарт Гавптман... ЛНВ 1898, т. I., ст. 460.

зумінні, тут немає, як і немає драматичного конфлікту, хоч соціальний конфлікт — суперечності класових інтересів змальовані тут дуже динамічно.

Незалежно від дійсної своєї аполітичності, ця драма мала свого часу високе соціальне, а радше соціалістичне звучання, бо натуралізм був т. ск. кровно зв'язаний з соціалізмом, через що драма і мала такий несамопитий успіх. Проте драма мала і високі мистецькі вальори, відмінно від багатьох натуралістичних творів, що, пов'язані з соціалізмом, були здебільша тенденційні, риторичні, повчальні, а навіть агітаційні, як, напр., деякі твори американських натуралістів Драйзера, Сінклера та інших. Сьогодні одначе драма звучить як справжній вислів авторового співчуття людській недолі поза всякими класовими інтересами.

Подібну тему як у „Ткачах“ опрацював Гавптман у другій історичній драмі, **Фльоріян Гаєр** (1896), де пробував відтворити селянське повстання 1525 р. Тут теж героєм драми є маса селян, які повстали проти своїх „власників“ — німецьких князів. Відмінно одначе від ткачів ці повстанці мають свого провідника в особі „Чорного лицаря“, недавнього феодала-князя, що з високо розвиненого почуття справедливості відступив від свого лицарського стану і став на чолі селянського повстання проти того ж стану. Повстання одначе скінчилося невдачею, і „Чорний лицар“ згинув з рук противників, а не самогубно, як багато Гавптманових героїв. Хоч драма належить до категорії натуралістичних, то в ній чимало романтизму, а з поетичного боку вона перевищає всі дотеперішні Гавптманові твори. Та й постать „Чорного лицаря“ — одна з найкращих Гавптманових натуралістичних постатей — сильна, активна й благородна.

Індивідуальній трагедії людини присвятив Гавптман такі драми як **Візник Геншель** (1898) і **Роза Бернд** (1903).

Тема трагедії „Візник Геншель“ взята з життя бідного населення на Шлезьку, знаного добре авторові ще з дитинства. Героєм драми є кволий, безпорадний, безвольний і сантиментальної владі візник Геншель, що по смерті жінки не вмів собі порадити в життю. Служниця його, Ганна, безсердечна інтригантка й розпусниця, домоглася підступно одруження з ним, вдержуючи одначе весь час любовні стосунки з молодим кельнером. Геншель знає про це, але не вмів й не може дати собі ради з того рода справами. Коли вмиреє і дитина з першого подружжя, Геншель приходиться до сумного висновку, що то він сам завинив у смерті своєї жінки й дитини і відбирає собі життя.

Героїня другої драми, Роза Бернд, це бідна сільська дівчина, що, звелена своім хлібодавцем, вбиває неслубну дитину і віддається в руки поліції.

Окреме місце займають у драматичній творчості Гавптмана т. зв. „Künstlerdramen“, або „артистські“ драми, яких героями є мистці, а темою їх життя. Одною з таких артистських драм, подуманих автором комедійно, є **Колега Крамптон**, написана під враженням вистави Мольєрового „Скуларя“. Це своєрідна психологічна студія ексцентричної постаті, своєю суттю радше трагічної як комічної. Франко сказав про цю комедію, що її веселість подібна до танцю слона. Може це й не диво, бо сам Гавптман був радше схильний до трагедійного як до комедійного. І це перша його спроба в комедійному жанрі.

Іншою артистською драмою є трагедія **Міхаель Крамер** (1900), де автор показав два типи артистів і їх трагедію — батька і сина. Батько, мистець-малювальник, людина великого серця, шляхетний, глибоко свідомий святості свого звання (мистецтво, це релігія), але без Божої іскри, і син, що має цю іскру, але не має моральної витриманості, приємної владі та атракційної зверх-

ности, з приводу чого він страждає і, мимо всяких заходів батька вирвати його з депресії й інерції, кінчає самогубством.

Остання з цього артистського циклу, це драма **Утеча Габрієля Шіллінга**, в якій автор показує постать маляра Шіллінга, що знаходить розв'язку, а чи втечу від конфлікту двох жінок через нього в самогубстві. Його трагедія в його ж моральній слабості, яка робить його безсильним у його ж еротичній невпорядкованості. Натуралізм цієї драми був того роду, що автор довго не пускав її на сцену як річ не для широкої публіки, лише для вузького кола глядачів і для внутрішнього сприймання.

На закінчення цього розділу згадаємо ще кілька комедій, як **Боброве хутро** (Der Biberpelz), в якій опрацьована злодійська тема з сатирою на політичні явища часів Бісмарка, та трагікомедію **Червоний півень** (Der rote Hahn, 1892) з сатирою на моральну дегенерацію німецького суспільства в початках панування Вільгельма II. Іншою сатирою на німецьке суспільство чи окреме середовище, є трагікомедія **Щури** (Die Ratten), 1911), останній твір Гавптмана в натуралістичній манері. Головною постаттю виступає тут жінка муляра, що по смерті своєї дитини привласнює собі неслюбну чужу, однієї служниці, так що й навіть її чоловік нічого не знає і не здогадується з розпачливим інстинктом тварини вона ховає дитину від її власної матері, коли та приходить забрати її. Але щоб позбутися претенсій правдивої матері й не дати їй дитини, вона намовляє свого здеправованого брата вбити її.

Ця драма найбільш натуралістична з усіх Гавптманових творів, найповніший вияв німецького натуралізму, найкращий виклад натуралістичної теорії. (д. б.)

Проф. Юрій Бойко / **Українське підсоветське літературознавство в 1957—1958 роках***

Період відлиги в СРСР мав різні причини, але одною з них була боротьба клів в середині комуністичної партії, і, власне, в значній мірі функцією цієї боротьби стала „відлига“, як засіб мобілізації моральних сил суспільства тими елементами, які потрапили в опозицію до Хрушова. Антихрушовський табір поєднував різномодні прошарки, а між ними також і яскраво націоналістичні російські. Цим фактом визначалося становище української бюрократії, яка стала виразно по боці Хрушова і дістала від нього в 1957 р. видимі ознаки підтримки. Це визначило і позицію української інтелігенції: хотіли чи не хотіли українські письменники, критики й літературознавці, а мусіли бути цілком лояльними до хрушовської партійної лінії. За це вони діставали в нагороду полегші в розвитку національних елементів культури, і цим визначалося своєрідне обличчя відлиги на Україні.

Орієнтація на Хрушова пояснює й те, що ця своєрідна „відлига“ тривала і в 1957-58 роках на Україні, коли в Москві вже встиг запанувати твердий курс. Тим пояснюється деякий культурно-національний ріст на Україні, зокрема в літературознавстві, хоч московські централістично-шовіністичні сили не переставали і в цих обставинах тиснути на український культурний процес, а останнім часом, здається, тісніше зв'язалися з політикою

* Доповідь проф. Ю. Бойка на науковій сесії Паризької Міжнародної Академії Наук і Письменства 6. червня ц. р. (доповідь зачитано французькою мовою).

Хрушова, в наслідок чого Хрушов став речником російських шовіністичних елементів у поборюванні національних мов у шкільництві.

Впродовж 1957 року велику більшість праць випустили в світ молодші літературознавці, яких наукова кар'єра почалася чи розгорнулася вже по другій світовій війні. З молодшої генерації виступило із своїми окремими книгами 35 дослідників, тоді як старша, передвоєнна генерація представлена лише дев'ятьма іменами. Цією перевагою молоді пояснюється той факт, що науковий рівень дослідів дуже часто був не на висоті вимог, але разом із тим молодь зменшила дозу опортунізму в підході до дражливих тем, того опортунізму, який у літературознавстві першої половини 50-их років панував всевладно. Також 9 працівників російської науки виступили з працями на українські літературознавчі теми, а їхні праці спрямовані переважно на те, щоб тримати в українському літературознавстві ідеологічний провід. Мовою „старшого брата“ вийшло 12 праць, з них десять у Москві. Коли брати книжкові видання, то переважали праці з історії української класичної літератури (у статтях періодичних видань — навпаки). На теми класики видано 33 книжки, про радянську літературу 24 книжки, решта — мішані й загальнотеоретичні праці. З старої української літератури до кінця 18-го віку з'явилася лише одна книжечка, та й то із специфічним актуально-політичним спрямуванням (П. Загайко: Українські письменники-полемісти кінця 16-го і початку 17-го ст. в боротьбі проти Ватикану й унії). Лише три книги в 1957 році обмежуються чисто ідеологічною проблематикою, але й праць, у яких центри уваги стоять проблеми форми, небагато, лише дев'ять, решта — це праці, в яких розгляд ідей, змісту творів, біографії, епохи тощо виразно переважає над розглядом формальних проблем. Хоч випущено у світ 15 брошур наскрізь популярних і дуже плитких своїм змістом, все таки помітно нахил до фахового підходу. Можна спостерегти потяг до монографічного типу праць, в 1957 році таких надруковано 16. Франкознавча тематика, як відзвук ювілею з 1956 року, ще й у 1957 році переважала (11 книг про творчість Франка), на другому місці стоїть шевченкознавство (9 книг), далі вивчення М. Вовчка (4 книги). З'явилися літературознавчі збірники і монографії чималого розміру: понад 300 сторінок — 9 книг, понад 400 — 3 книги, понад 500 — також 3.

Осередком літературних дослідів за останні роки знов став Київ, може в більшій мірі, як це було навіть у 20-х роках. В столиці України видруковано за 1957 рік 47 книг з українського літературознавства, більшість усіх праць з історії української літератури в 1957—58 роках опрацьовано в рамках Інституту Літератури при Академії Наук УРСР. Така централізація навряд чи випадкова, вона полегшує можливість контролю й інструктажу збоку партійних чинників Києва й Москви. З 1957 р. в Інституті засновано відділ франкознавства. З минулого року там таки створено й відділ слов'янського літературознавства, де працюють спеціалісти з польської, болгарської, чеської, словацької та югославської літератур, вивчаючи їх зв'язки з українською.

Інститут виготував у 1957 році 2-й том „Історії Української Літератури“, з 1958 року розгорнулася робота над плянуванням десяти томової „Історії української літератури“ та розпочалося писання першого тому. Започаткувалася підготовка академічного видання творів Івана Франка. 11—13 березня минулого року Інститут перевів 7-му наукову шевченківську конференцію, в якій взяли участь учені з багатьох міст СРСР, Інститут брав також співучасть у 4-му Міжнародному З'їзді Славістів у Москві, давши в його програму 9 доповідей. Значна кількість літературознавчих праць 1957—58 років вийшла під маркою Інституту.

Теоретично слабшими, кількісно меншими є літературознавчі сили провінції, зосереджені навколо університетів і педінститутів. В деяких містах

відчувається інтенсивніша праця з історії російського літературознавства, як з українського (напр. Чернівці, Дніпропетровське). Несподівану активність став виявляти Кіровоград. Харків, як літературний осередок, занепав. Львів переніс головну вагу на досліди з франкознавства. В Чернівцях розроблено тематику з історії буковинського літературного процесу 19 століття, зокрема, зв'язки буковинської літератури з Заходом. Літературознавчі сили Одеси виявилися настільки значними, що там готують колективну працю п. з. „Наукова біографія Шевченка“, а також пишуть спільними силами „Історію української критики й журналістики 19-го і початку 20-го століття“.

В українське літературознавство 1957 рік приніс цікаву подію: Інститут Шевченка став у Києві видавати український науковий двомісячник „Радянське літературознавство“ у накладі 5.000 примірників. Перед цим „Радянське літературознавство“ з'являлося як науковий збірник скромного розміру, і від 1947 року до кінця 1957 вийшло 19 чисел цього збірника, отже, фактично численні кадри літературознавців лише тепер дістали свій періодичний орган.

Проте живчиком не лише літературно-критичної, а в деякій мірі і літературознавчої думки залишалася київська „Літературна газета“ із своїми рецензіями на видання клясиків, на дослідні праці з історії літератури. На сторінках цього органу впродовж останніх років велися дискусії, піднімалися проблеми й „відкривалися“ старі, але дотепер заборонені істини про вартість багатьох засуджених за націоналізм письменників. Тут відчувалися пробоевість і ризико. І загасання цієї пробоевості останнім часом свідчить, що і національно-культурній відлизі на Україні прийшов кінець.

Певною мірою прислужився літературознавству також і журнал „Література в школі“, де є не лише методичні статті, але під керівництвом досвідченого літературознавця проф. П. Волинського знайшов собі місце й відділ теорії та історії літератури. Менше цікаві з цього погляду літературні журнали: „Дніпро“, „Вітчизна“, „Жовтень“, зовсім не цікавим є харківське видання „Прапор“.

Методологічний бік праці советських літературознавців є їхньою Ахіллесовою п'ятою. Українським дослідникам раз-у-раз доводиться звертатися до ідеологічних формул але вони часто не є методологічним ключем до розв'язання тої чи іншої проблеми, вони виступають у ролі „заклинання“ від закиду в політичній невтриманості, ці чаклунські формули правлять за символічні знаки, яких роля — обмежувати сферу думання, вказувати дослідникові, чого саме досліджувати не вільно.

Методологічні формули не тільки мертві, вони й гальмуючі. І коли літературознавець мусить вступати у сферу методологічних дослідів, а він **мусить**, бо ж дуже актуальною справою є, напр., проблема боротьби з ревізіонізмом, тоді він чується непевно, тоді він мусить схематизувати, спрощувати ті явища ревізіонізму, проти яких виступає. Так робить М. Гончаренко у статті „Проти ревізіонізму в естетиці“ („Радянське літературознавство“, 1959, № 1). Навряд чи можна закинути Г. Лукачеві і Й. Відмарові, що вони спеціально намагаються обґрунтовувати „безідейність літератури“, а до цього зводить свої наскоки проти цих літературних теоретиків Гончаренко. Однак його полеміка є цікава тим, що все таки розкриває зміст ревізіонізму в естетиці, і читачеві по прочитанні праці Гончаренка стане ясно, що заперечення ревізіоністичних поглядів — справа не така то й легка.

„Історія — це політика, звернена в минуле“, — сказав М. Покровський. Сьогодні пробуджується критицизм до такого методологічного принципу, однак практично цей принцип прокляттям завис над дослідниками у вимозі партійності підходу до всіх епох історії.

Провідний підсоветський літературознавець С. Крижанівський з при-

воду 4-го з'їзду славістів висловився: „Ніде правди діти, наші розмови про методи, стилі, напрями часто набувають схолястичного характеру“. Журнал „Радянське літературознавство“ зазначає: „Необхідно друкувати ґрунтовні статті з теорії літератури, але таких статей немає і, очевидно, скоро не буде“. І ґрунтовні статті заміняються численними але плиткими екскурсами в ділянку теорії літератури, приміром, з міркуваннями того порядку, що „форма і зміст розвиваються зовсім не синхронічно, найреволюційнішою категорією завжди є зміст“ (Добровольський). Історик літератури Мороз з презирством говорить про увагу деяких дослідників „до дріб'язку суфіксів і флексій“.

Сказане не означає, що всі советські праці безвартісні під оглядом формальної аналізи. Там, де дослідник підходить більш-менш емпірично, він не раз дає цікаві спостереження. Промовистим прикладом цього може бути хоч би розвідка С. Шаховського „Майстерність і стиль лірики Шевченка“ („Радянське Літературознавство“, 1958, № 2). Цей же дослідник 1958 р. згадав, здається, найдокладнішу дотепер працю про поетику Тичини, з багатьма, проте, загальниками. Тичину піднесено до гідности клясика української літератури.

Ідейна вузькозорість і розрахунковий цинічний опортунізм залишаються характеристичними прикметами багатьох праць. Зразком „раболепія“ перед Москвою може бути стаття А. Кузьменка „В. В. Капніст і вітчизняна війна 1812 року“. Полтавський малорос представляє Капніста, як надхненного патріота „нашої батьківщини“ і „нашого чудового народу“, тобто Москви і москалів („Радянське літературознавство, 1959 № 1). Дослідник Пінчук у праці „Козацькі Літописи 17 століття про Богдана Хмельницького“ („Р. Л.“, 1959, № 1) дає капітальний зразок опортунізму: на його думку, минуле східнослов'янських народів мало не лише спільну „історичну коліску“ — Київ, але й саме „історичне розмежування“ народів постало зовсім не з причин індивідуалізації цивілізаційно-духових типів, а обумовлене було „експансією іноземних загарбників та внутрішньою феодалною роздрібненістю“. Як легко від цієї „наукової“ формули перейти до буденної прози обґрунтування прогресивности і закономірности русифікації!

Випади проти українських націоналістів здебільша у лайливій формі є постійним рефреном більшости літературознавчих праць, заклики посилити боротьбу проти нашого еміграційного літературознавства останнім часом загострилося.

Міцна російська п'ята колона в усіх ділянках духового життя на Україні є міцною і в літературознавстві. Проф. Львівського Університету М. Малкін видав книгу „Русская литература в Галиции“, де силкується довести гегемонну роллю російської літератури для галичан, ідеалізує галицьке московфільство, виправдує російський імперіалізм. Характеристично, що говорючи про російську окупацію Галичини в 1914—15 роках, він ні словом не згадує, яку руїну принесла окупація українській культурі, але зазначає, що це був час, коли Франко мав змогу видати свої переклади з Пушкіна. У розвідці „Етнографічна діяльність Франка“ М. Ломова намагається довести, що Франко наголошував мало що не єдність українців і москалів під оглядом етнографічним. І. Заславський у книзі „Рилеев і російсько-українські літературні взаємини“ пробує, всупереч цілковитій очевидности, довести, що образ Гетьмана Мазепи в поемі Рилеева „Войнаровский“ зовсім не є позитивним представленням постаті гетьмана.

Період „відлиги“ дав можливості повернути в лоно історії української літератури письменників, дотепер заборонених, виклятих, сплюгавлених. Цю можливість використали по-різному: одні дослідники для скріплення советської ідеологічної системи, інші для наближення до історичної правди, для повного відзискання духових багатств українського народу.

Такі твори, як „Великий Лях“ чи „Якби то ти, Богдане п'яний“ Шевченка, що недавно замовчувалися, у 1955 році навіть були виєліміновані з советського видання „Кобзаря“, перетрактовані сьогодні академіком О. Білецьким, як твори „прогресивні“, при тому національно-революційний зміст їх вихолощено, і це йде в парі з лайкою на вінніпезьке видання Шевченкових творів, випущене Українською Вільною Академією Наук; на еміграційних дослідників сиплеться лайка за те, що вони насмілюються правдиво представляти націоналізм Шевченка, містичні настрої „Великого Ляху“.

У трактуванні советськими дослідниками Франка є моменти певної розгубленості. П. Колесник у своїй монографії про Каменяра націоналістичний період діяльності останнього збуває невиразними твердженнями про „світоглядіві суперечності“ письменника, а Ходорківський вважає Франка приналежним до „прогресивного табору“ впродовж усього його життя. Що Франко на переломі століття зайняв гостро негативну поставу до Леніна, що він став критичніше ставитися до російської літератури — про це немає згадки ні в одного, ні в другого.

Ширшого закрою реабілітація клясиків прибрала у чотиротомовій „Антології української поезії“; десятки років заборонювані поезії П. Куліша, О. Пчілки, О. Кониського та ін. бодай окремими зразками дійшли до українського читача. Передмова Рильського трохи піднімає завісу, якою затулялося багатогранне літературне життя минувшини, але й цей впливовий діяч виявляє різкий опортунізм. Світогляд М. Старицького Рильський, наприклад, вважає обмеженим, бо Старицький у вірші „До молоді“ закликав передусім, щоб завзяті-юнаки „возлюбили Україну“.

Легко пішло з реабілітацією Я. Щоголева, оскільки його ідеологічні позиції загубили актуальність для сучасного українства. Щоголів належав до забутих. Від 1930 р. в УРСР не з'являлося ніодне видання його творів. Тепер, нарешті, цей „реакціонер“ дістав пашпорт, його перевидали знову, і нове видання навіть повніше за попередні, в ньому надруковано речі, які ще ніколи не були друковані. З великою любов'ю до літературного доробку Щоголева підійшов дослідник А. Каспрук. Намагаючися зробити поета приємним для сучасної советської духової атмосфери, Каспрук наголошує сильні елементи реалізму в поезії Щоголева та гуманізм його творчості. А. Каспрукові належить і підготова збірки творів Щоголева, і передмова ї, крім того, монографія про поета Слобожанщини, видана окремою книгою.

З трудом вдалося видати вибір поезій О. Олесь. Для цього і Рильський, і редактор видання О. Бабишкін змушені були вдатися до яскравого фальшування образу поета: проголошено, що Олесь перед смертю мріяв стати вояком російської армії, каюся в своєму перебуванні на еміграції, цілком відмежувався від свого сина Ольжича. Все таки до збірки потрапили вірші які підкреслюють принципівість Олесь в його перебуванні на еміграції; „Умри, як можеш, на чужині“. Тепер О. Бабишкіна б'ють за ідеалізацію націоналіста Олесь, бідолаха змушений каюся, але читач дістав до рук бодай просяну збірку творів великого поета, над якою має змогу думати.

Значення другого тому „Історії української літератури“ також полягає в тому, що вона реабілітує низку письменників советської доби, засланих і розстріляних органами НКВД (при чому обставини зникнення письменника, здебільшого, послідовно промовчують). Історію советської літератури 20-х років представлено, як боротьбу двох таборів: контрреволюційного, очоленого М. Хвильовим, і советського, до якого зараховано більшість тогочасних письменників. Про частину письменників говориться, як про таких, що падали впливам Хвильового, але, порвавши з ним, зберегли своє радянське обличчя.

Цілковиту слушність має для большевиків советська реабілітація І. Микитенка, твори якого вже кількакратно видано, М. Ірчана, Г. Епіка, цих ви-

падкових жертв НКВД, по суті наскрізь советських людей. Інший характер має реабілітація творчості Дніпровського, пізнішої творчості М. Куліша, ранніх творів Ю. Яновського тощо. Ця реабілітація стала можливою завдяки фальсифікатам і містифікаціям; поруч цього негативного моменту викривлення істини ця реабілітація має й той позитив, що дає советським читачам доступ до творів, де знайдеться не одне здорове зерно.

Безперечним успіхом підсоветських літературознавців є те, що в останніх роках удалося їм видати вибрані твори тих письменників минулого, які не були в першій групі українських клясиків. Так із здебільшого докладними передмовами видано твори У. Кравченко, Є. Ярошинської, С. Ковалева, О. Стороженка, Д. Мордовця, О. Маковея та ін. Вибір творів пристосовано до вимог режиму: у тих авторів, у яких є націоналістичні речі або релігійні, залишилися в забутті, але поза тим більшість цих видань становлять найповніші дотепер видані збірки згаданих авторів.

Протягом двох років видано багато з епістолярної спадщини Самійленка, Яричевської, Кравченко, а також дещо з листування І. Франка і М. Старицького, листи П. Бордуляка до Маковея, П. Куліша до Аксакових. З'являються у світ також матеріали про утиски царської цензури проти українського слова. Все це значно поширило фактичну базу для дальших історико-літературних дослідів.

Знов у советському літературознавстві бачимо поворот до текстологічних студій, що засвідчене появою кількох статей на текстологічні теми (Івакін про Шевченка, Н. Калиниченко про М. Коцюбинського, дискусія С. Зубкова і Д. Чалого з І. Айзенштоком про проблеми видання творів Г. Квітки-Основ'яненка). Цінним вкладом в літературознавство є праця М. Сиваченка „Історія створення роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні»“. Є це праця, що поглиблює студії М. Марковського на цю тему з 20-х років. Несподіваним і великим здобутком нашої літератури є знайдення невідомих дотепер рукописів більших творів Панаса Мирного: „Халамидники“, „Учителька“, „Зазовини“.

Нарешті з'являються друком документи про переслідування української літератури за „сепаратизм“. Маємо на увазі матеріали про Івана Франка, вміщені в „Радянському літературознавстві“, 1959, І. Царський цензор влучно розкриває ідейний зміст творів Франка і ця характеристика стає контрастом до всіх дотеперішніх советських фальсифікацій, які намагалися Франкову спадщину перетрактувати по-своєму. Так, напр., про Франкову поезію „Не пора“ писалось, що вона не належить перові Франка, тоді як сам поет умістив її у свою збірку, а цензура так викривляє зміст поетового „злочину“:

„Національний гимн“ перекоує малоросів не служити москалеві, не проливати свою кров за тиранів, не любити царя, що обдирає наш люд і закликає „об'єднатися під прапором України і покласти голови свої в боротьбі за свободу, щастя і честь її“. Франка советське літературознавство оповило блискучою авреолею, окреслило його як великий духовий авторитет. І тепер читач довідується документально, що „Не пора“ таки належить Франкові, і це твердять не викляті українські націоналісти, а царський жандарм, що ставить рогатки для проникання цього твору в межі Російської Імперії. І тепер читачеві є над чим задуматися.

Відважним заходом було перевидання частини літературної спадщини В. Самійленка (в двох томах).

Передрукована тут і сатира „Возсоединенный галичанин“, що б'є дошкульно колишніх москвофілів і викликатиме в читача аналогії до нинішніх відданих Москві малоросів. Видання це також найповніше з усіх творів Самійленка, але й воно, розуміється, спрепароване у згоді з приписами советської наукової етики: що Самійленко написав яскраву антибольшевицьку

антимосковську поему „Гем“, про це читач не довідається. Проте цікавою є додана до видання бібліографія, серед якої знайдемо вказівки на праці, які й сьогодні в СРСР є виклятими, як націоналістичні.

Щодо реабілітації літературної спадщини Гната Хоткевича, то справу ставили обмежніше. З одного боку, його піднесли, як „визначного письменника“, літературознавця, перекладача, бандуриста, засновника першого робітничого театру на Україні, а з другого боку, говориться про буржуазний націоналізм його трилогії „Богдан Хмельницький“, трилогії, у якій насправді Хоткевич дав глибоко простудійований і майстерно змальований образ українського гетьмана з його змаганнями до повного незалежнення України. Про те, що Хоткевича советська влада люто переслідувала, а потім заслала на північ, де він і загинув, сучасний советський біограф письменника С. Ковальчук не згадує ні одним словом. Покищо з великої письменницької спадщини Хоткевича витягнуто лише „Камінну душу“ і передруковано 1959 року, але комуністичні ортодокси в критиці і з цього не тішаться, їм видається, мабуть, що Хоткевича вигідніше буде й далі залишити в тіні.

Значних успіхів досягнуто у популяризації української літератури в сателітних країнах. Румунською мовою вийшла у світ монографія Л. Батя і О. Дейча про Шевченка. Румунське видання творів Шевченка розкуплено протягом кількох тижнів.

Українські класики з'являються також чеською мовою: „Народні оповідання“ М. Вовчка, „Художник“ Шевченка, „Рубач“ Франка, „Люборацькі“ А. Свидницького, твори Л. Українки, О. Кобилянської.

У 1957 р. з'явилася цікава книга на 365 стор. дослідника Вервеса „Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин“. Тут докладно розглянено десятилітню працю Франка на сторінках „Кур'єра Львовського“, його ролю в газеті „Праца“, „Правда“ Свентоховського, у „Пшегльондзе Тигоньовим“, у „Петербурзькому Краю“, у варшавських журналах „Атенеум“ і „Глос“, а також зв'язки Франка із Елізою Ожешко, Болеславом Прусом, Марією Конопніцкою, Янком Каспровічем.

Все сказане свідчить, що коли до 1955 р. еміграційний дослідник ще міг як-так легковажити пересичену фальсифікаціями і ослаблену літературознавчу науку на Україні, то тепер, без критичного перепрацювання його шляхом усунення фальсифікацій і советських політичних тенденцій, еміграційні літературознавці не можуть рухатися вперед.

Микола Андрусак / **Політика Мазепи й Запоріжжя**

З приводу 250-тих роковин Січової ради 23 березня 1709 року з рішенням стати по боці Мазепи проти Москви, з'єднання запорожців з Мазепою 6 квітня 1709 в Диканьці й договору Мазепи та кошового Костя Гордієнка із шведським королем Карлом XII у Великих Будишах, 8 квітня 1709 року.

Саме 23 березня, 6. і 8. квітня ц. р. минуло 250 літ від славного об'єднання запорозьких козаків під проводом кошового отамана Костя Гордієнка з гетьманом Іваном Мазепою для спільної визвольної боротьби України проти Москви. З цього приводу варто розглянути тогочасну політику нашого гетьмана й Запоріжжя, що від самих початків Січі, основаної князем Дмитром Байдою Вишневецьким у 1550-их рр. було все опорою України в її боротьбі проти наїздників: татар, турків, поляків і москалів. Із Запорозької Січі почав гетьман Богдан Хмельницький свій переможний похід на поляків дня 9. лютого 1648 р., і прибраний ним на Січі титул „гетьман запорізького вій-

ська“ залишився при всіх його наслідниках без огляду на те, чи мали вони владу над Запоріжжям, чи ні. Бо вже перший наступник Хмельницького, гетьман Іван Виговський, викликав повстання полтавського полку й Запоріжжя поверненням українському шляхтичеві Юрієві Немиричеві його давніших маєтностей з-перед повстання Хмельницького 1648 р. в полтавському полку. І з того часу почало вести Запоріжжя свою політику, незалежну від політики українських гетьманів, часом навіть ворожу до змагань гетьманів до самостійності України, як от до гетьмана Петра Дорошенка з приводу його союзу з Туреччиною.

Іван Мазепа був шляхецького походження, як і Хмельницький та Виговський; народився 20. березня 1632 р. Мазепа були власниками, Мазепинець у Білоцерківщині. Його батько Степан-Адам пристав до козаків за Богдана Хмельницького, опісля, як шляхтич, належав до однодумців Виговського й прихильників годяцького договору з Польщею; за те й одержав він від польського короля Яна-Казимира чин чернігівського підчашого, дарма, що цей чин був тільки номінальний, бо Чернігів не належав уже тоді до Польщі. Мати Мазепина, Марина з Мокієвських, постриглася після смерті чоловіка в черницю під іменем Марії Магдалини й була ігуменею в Києво-Печерському Вознесенському монастирі. Іван Мазепа почав учитися в київській колегії ім. митр. Петра Могилы, що за зразком польських єзуїтських колегій давала перевагу латинській і польській мовам; тимто й не диво, що на дальші студії православний Мазепа пішов таки до єзуїтських колегій в Полоцьку й Варшаві. В часі повстання Хмельницького Мазепа був поза межами України. З єзуїтських шкіл попав він на двір польського короля Яна-Казимира, який вислав його в 1659-63 рр. в посольствах до українських гетьманів. В 1663 р. Мазепа залишив свою службу в короля й вернувся до батька, після смерті якого (1665) дістав королівську номінацію на чернігівського підчашого. В 1669 р. Мазепа поїхав до гетьмана Петра Дорошенка в Чигирині, де скоро став генеральним осавулом. Коли Дорошенко вислав його в посольстві на Крим у червні 1674 р. попав він у запорозький полон; на домагання лівобережного гетьмана Івана Самойловича кошовий Запорозької Січі Іван Сірко вислав Мазепу до нього. Якийсь час Мазепа був виховником дітей Самойловича, згодом Самойлович зробив його генеральним осавулом (1682 р.) і вислав у посольстві до Москви.

Влітку 1687 р. московський воевода на Україні князь Василій В. Голіцин зарядив похід на Крим, примушуючи до цього походу й гетьмана Самойловича з 50-тисячним козацьким військом. Самойлович відраджував воеводі похід літом, коли сонце висушує траву в степу, але Голіцин не послухав. На південь від Кінських Вод запалили татари суху траву; 2 дні машерувала 150-тисячна армія степами, але коли для коней не стало поживи, а серед мужви почали ширитися пошесні недуги, воевода наказав відворот (28. червня). Але щоб скинути на когось вину за невдачу, Голіцин намовив козацьку генеральну старшину і полковників написати до царя донос на гетьмана, що ніби то він велів підпалити степ. З Москви прийшов царський наказ ув'язнити Самойловича й вибрати іншого гетьмана. Зібрана над річкою Коломаком козацька генеральна рада вибрала 4. серпня 1687 р. гетьманом генерального осавула Івана Мазепу, якого підпису не було на доносі проти Самойловича, більшістю голосів; менше голосів дістав генеральний обозний Василь Дунін-Борковський, якого підпис був перший на доносі.

Після вибору, Голіцин предложив гетьманові й генеральній старшині нові статті, що нормували взаємини між Московщиною й Гетьманщиною. Ці т. зв. „Коломацькі статті“ містили в першу чергу потвердження „прежніх“ статтей Богдана Хмельницького з їх загальною гарантією прав і вольностей запорозького війська, якого реєстр обмежено до 30.000. Але „Коломацькі

статті“ обмежували вибір і права гетьмана: без формальної згоди царя не можна було усувати гетьмана, ані вибирати іншого; також гетьман без царської згоди не міг усунути генерального старшину). Маєтності генеральної старшини й знатних, заслужених осіб були вільні від податків до військового й інших військових поборів і їх неторкальність та свободу від усяких оподаткувань гарантував Мазепа із свого боку. „Коломацькі статті“ забезпечували щорічну доставку хліба на Зпоріжжя, як також і постачання хліба для відділів козаків і волохів, що переходили з Правобережжя, поки не наступить у їхній справі дальший наказ. У судовій ділянці не рішав надзвичайний військовий суд, тільки гетьман відповідав перед московським царем, а той подавав це надзвичайному судові царства й конфіскував маєтності винних. Гетьманські „пожалування“ потребували царського затвердження.

„Коломацькі статті“ призначені були для гетьмана й старшини, а не для заспокоєння козацької черні, що тимчасом кинулася робити порахунки із старшиною. Початок до бунтів проти старшини зробив гадацький полк, а за ним пішли інші; козаки вбили гадацького полкового осавула Княшку, прилуцького полковника Лазаря Горленка й пограбили прилуцьку церкву, вбили й пограбили багато старшин, панів та зненавиджених горілчаних і тютюнових орендарів. До клопотів нового гетьмана з бунтами черні долучився ще й клопіт з запорожцями, невдоволеними будовою твердинь на території Запоріжжя над Дніпром (напроти Кодака), Самарою й Ореллю для гетьманського й московського війська ранньою весною 1688 р. Ці твердині мали нібито здержувати татар від нападу на Україну, але їх цілком було радше вдержати запоріжців у послузі; шведський посол у Москві звітував своєму урядові про ініціативу Мазепи в їх будові. Першою будували гетьманські козаки, числом 20.000, Новобогородицьку; проти її будови посилав запорозький кошовий отаман Григорій Сагайдачний до гетьмана й до Москви свої протести, заявляючи, що запорожці не терпітимуть її; не заспокоїли запорожців ні гетьманські ні царські подарунки. Проте кошовий Сагайдачний був прихильником Мазепи й запорожці взяли участь у поході Голіцина з 112.000 москалів і Мазепиною війська та з 50.000 козаків на Крим у травні 1689 р.; коли армія дійшла до Перекопу, Голіцин знову наказав відворот, що відбувся серед татарських зачіпок. Голіцин уже не пробував спихати вину за невдачу на Мазепу, хоч у тому часі він задумував повалити Мазепу, в порозумінні із свояками засланого до Нижнього Новгорода Самойловича, а саме, його зятя, стольника князя Юрія Святополк-Четвертинського й гадацького полковника Михайла Самойловича, висилаючи якогось ченця Соломона Бродського чи Гордського з фальшованими від імені Мазепи листами до польського короля Яна III Собеського і львівського православного єпископа Йосипа Шумлянського.

Тимчасом Мазепа поїхав з чоловітнею до регентки-цариці Софії, яка прийняла його дуже ввічливо, але в часі побуту гетьмана в Москві прийшло до перевороту: Петро усунув свою старшу сестру з регенства і сам почав царювати. Він теж прийняв Мазепу дуже ввічливо, 19. вересня 1689 р. і від першої зустрічі зав'язалася між ними приязнь. Тому цар Петро і не повірив безіменному доносові, який він одержав у березні 1690 р., нібито Мазепа разом із львівським єпископом Шумлянським затіяв змову на царя. Крім цього доносу змовники проти гетьмана поширювали пашквіль, що Мазепа — поляк, який за Дорошенка віддавав руських людей у татарську неволю. Змовники сподівались успіху ченця Соломона, одначе польський король, як протитурецький союзник Московщини, поставився відразу недовірливо до Соломона й велів Шумлянському задержати його в крехівському монастирі. Шумлянський, що хотів прислужитись приєднанням Гетьманщини до Річчипосполитої і тим здобути для себе чин київського митрополита, хотів роз-

відатися про політичні наміри Мазепи, то за посередництвом правобічного козацького полковника Василя Іскрицького, то через свого післанця до Мазепи шляхтича Домарадського. Останнього вислав гетьман разом із листом Шумлянського до Москви і цим довів цареві свою невинність. Тимчасом Соломон, вихопившись без відома єпископа з крехівського монастиря, поїхав до Варшави й найняв якогось студента Мареського, щоб він сфальшував йому лист від гетьманського генерального старшини Лизогуба. Студент задовільнив його, але потім повідомив про це королівський уряд, що на допитах 13. травня 1690 р. змусив Соломона признатися до всього. Поляки відставили його до Батурина, де його позбавлено чернецтва і як світського Симона Бродського покарано смертю в жовтні 1692 р.

Тимчасом московські й гетьманські охочекомонні полки здавили бунт черні, що, за словами сучасного козацького літописця, „не тільки орендарів, але й інших можних і невинних людей брали безумне і майно їх між себе розшарпували“. Але, щоб у майбутньому такі бунти не повторились, Мазепа хотів унормувати взаємовідносини між землевласниками й простими козаками своїм універсалом в 1691 р. до полковників, обозних, суддів, осавулів, полкових сотників, отаманів, усього старшого й меншого полкового товариства, вїтїв, бурмистрів і всякого чину людей. В ньому повідомляв гетьман, що дійшло до його відома, що деякі духовні і світські власники маєтностей „з ласки Божої і монаршої і з респекту нашого рейментарського“ не оглядаються на тутешні українські звичаї і на військові порядки, не так, як годилося б „але збитечне з жителями цих маєтностей поступають, тягличі людей вельми над міру обтяжають, а козаків приневолюють у своє підданство“. Вони різними способами кривдять навіть такого козака, що здавна належить до військового реєстру й пильнує козацької служби, й оподатковують так, щоб його або силоміць з козацтва в мужицтво перетягнути, або цілком витиснути проч з маєтності, через що многі козаки над право і вольности військові надзвичайної утерпіли тягости. Крім того землевласники розвідуються про „панські давні грунти, поле й сіножаті, що за ляхської держави були при двірцях, а від першої війни славної пам'яті гетьмана Хмельницького прийшли під область козацьку, сміють те від козаків віднимати і приворочати під свою владу, що як проти військового права і проти самої слухности, так і проти волі нашої гетьманської діється. Бо ж чимнебудь з движимих і недвижимох дібр у перших роках війни Хмельницького все лицарство війська запорозького заволоділо, і що вже через так немало років утвердилося козацьким заживанням, з того жадна річ не повинна бути від козаків відбирана, тому що отта війна Хмельницького була почата не з інших яких неуважних завзятостей, тільки за віру святу і за церкви благочестія східного, які до римської унії насильно були потягані, як також і за вольности військові, які тяжким ярмом були притиснені. Тому гідні ці відважники того і тепер заживати, що їм тоді шаблею і кровю загорнулося в руки. А коли вони померли то їх потомки на тому сидіти мають. А так ми, гетьман, через цей наш універсал як духовного чину просимо, так і свіцьким особам приказуємо, аби власти своєї над маєтностями заживали мірне, так, як український звичай, не чинячи жадних видуманих і непотрібних тяжкостей, а особливо, аби козаків, що здавна мешкають у цих маєтностях, жадною і найменшою кривдою не дотикали, і грунтів, якими вони здавна заволоділи, а які за польської держави були панськими, від них не важилися віднимати, хіба б такі панські давні грунти, які б стояли пусто і не були в козацькому поділі і заживанні, можна б нинішнім державцям огорнути своєю владою“. Що ж від початку воєн Хмельницького — чи то за слушним поділом, чи за дозволенням старших до області козакам прийшло, з того не можна нічого їм відбирати і їх нічим не обтяжати, ні пориванням на послуги, ні витяганням датків, так, щоб

усі козаки, які є у військовому реєстрі і завсіди пильнують щирим прикладанням неліниво й непохитно козацьких слуг, жили без жадної турбачії і спокійно у всіх духовних і свіцьких маєтностях при повних військових працях і вольностях. „Бо було б це непристойно і несправедливо, коли б тих козаків, що живуть в якихнебудь маєтностях, а які одні по своїх предках другі своїми відвагами й кривавими працями собі на вольности заслужили під регіментом нашим, приневолювано до підданських робіт і посполитих повинностей. І тому ~~ж-то~~ хтонебудь би з духовного стану чи з свіцьких осіб смів козаків у підданство приневолити або їх кривдити і якимнебудь обтяженням обзажувати, віднимати від них ґрунта, що здавна були в їх власти, або усувати їх з маєтностей, ми, гетьман, хочемо зверхністю нашою рейментарською, боронити козаків і стати на відпір кожного противника“. Котрий би державець опирався, тому „маєтности в обще військове владіння розкажем відбирати. А докладаємо тут і те, що як і козаків, які є в полковому реєстрі, від усяких податків і від посполитих повинностей боронимо й захоуємо їх приналежних вольностях, так і посполитих тяглих людей у козацький реєстр приймати не кажемо, або як козаки свою козацьку службу, так і посполиті люди свою тяглу повинність невідмінно як і тепер, так у всі майбутні часи пильнували, про що є виразний монарший (царський) указ і на тому є наша невідмінна гетьманська постанова“. Тому велів гетьман полковникам і полковій старшині з сотниками доглядати, щоб цей універсал не був нарушений, а хтобудь би виявився в якомунебудь панстві противним, „про того аби нам давано незакрито знати, пильно і з великим потвердженням приказуємо й поручаємо всіх Господу Богу“, — так кінчив Мазепа свій універсал, якого списки відомі нам ті, які одержали київський полковник Константин Мокієвський і ніжинський Степан Забіла. Рік передтим (1690) видав подібного змісту універсал до населення свого полка чернігівський полковник Яків Лизогуб.

Цей універсал Мазепи прихилив до нього козацьку чернь і запорожців, і тому серед них не мав успіху заклик Петрика Іваненка, що був старшим канцеляристом генеральної військової канцелярії і за намовою Голіциного агента гадяцького полковника Михайла Самойловича подався на Січ у 1690 році, став спершу запорізьким писарем, а відтак, ніби наслідуючи гетьманів Богдана Хмельницького й Петра Суховія, уложив весною 1692 р. союз з Кримом, що мав допомагати українському київському й чернігівському князівству, в якого склад мали входити території Гетьманщини, Запоріжжя, слобідських, сумського й охтирського полків та чигиринського Правобережжя, на яке мали бути переселені харківський і рибинський (острогоський) полки. Щоб прихилити собі запорожців, Петрик рішав, що над Самарою, де саме москалі й гетьманці будували Новобородицьку твердиню, крім монастиря не вільно будувати ніяких городів ні сіл. Не маючи власної програми щодо внутрішнього державного будівництва, Петрик у своєму універсалі з 8. серпня 1692 р. писав: „Коли тепер дасть нам Господь Бог Всемогучий вибитися з-під ярма московського, то як самі схочете, такий між собою порядок учините, аби ви такі заживали вольности, які вживали предки ваші за Хмельницького“. Він розголошував, що московський цар дозволив „гетьманові роздати старшини маєтності, а старшина поділилася нашою братією, позаписувала собі й дітям своїм у вічність, і тільки що в плуги не запрягають, а вже як хочуть, так і повертають, наче своїми невільниками“. Не зважаючи на те, що тому перечив вище поданий універсал Мазепи, агенти Петрика вели балачки поміж козаками, що як тільки він прийде, слід „пристати до нього; побити старшину й орендарів і вчинити по-прежньому, щоб усе було козацтво, а панів би не було“.

Проте навіть запорожці не пішли до Петрика; кошовий отаман Іван

Гусак вислав Мазепі „того злодія й шахрая Петрика чарівними статтями складені письма і його дурня нечестиву нечестивим складену присягу, які то він за диявольським підшептом і за радою неприятелів бусурмен своєю проклятою рукою зухвалою написав і прислав до Запорізької Січі“. Гусак запевнював Мазепу, що запорожці не підуть за Петриком, але попри те висловлював своє невдоволення з порядків у Гетьманщині, пригадуючи, що в часі прилучення України до Московщини було постановлено на козацькій раді, „щоб ніяких досад на Україні не було; а сьогодні бачимо, що бідним людям у полках великі утиски чиняться“. Натякаючи на універсал Мазепи, Гусак писав: „Ваша вельможність правду пише, що при ляхах великі утиски військовим вольностям були, за те Хмельницький і війну проти них підняв, щоб із підданства міг висвободитися. Тоді ми думали, що у віки віків нарід християнський не буде в підданстві; а тепер ми бачимо, що бідним людям гірше, чим було при ляхах, тому що й кому не належить мати підданих — і той має, щоб йому сіно або дрова возили, печі топили, конюшні чистили. Правда, коли хто з військової ласки є генеральним старшиною, такому можна і підданих мати, нікому не досадно; так і при покійному Хмельницькому бувало; а як чуємо про таких, в яких і батьки підданих не тримали, а вони тримають і не знають, що з бідними своїми підданими діяти, — таким людям підданих держати не слід, тільки хай, як їх батьки трудовий хліб їли, так і вони їдять“. Отже те, що Мазепа став у соціально-економічній політиці на позиціях Богдана Хмельницького, а не Виговського, сприяло зближенню до нього запорожців. (Далі буде)

В. Дорошенко / **Невтомна дослідниця**

(3 нагоди 75-ліття з дня народження й 50-ліття наукової діяльності проф. д-р Наталії Полонської-Василенко)

Серед сучасних українських дослідників історії нашої батьківщини виразно виступає постать проф. д-р Наталії Полонської Василенко-Моргун, що ось уже 50 років невтомно трудиться на українському історичному полі й досі не залишає своєї дослідницької праці, не зважаючи на свій поважний вік і непригожі для праці емігрантські умовини.

Проф. Наталія Полонська це одна з трьох видатних наших учених жінок-істориків, яка щасливо перебула советський режим і може спокійно працювати на науковому полі у Вільному Світі. Попередниці її — проф. Олександра Єфименко згинула в 1918 р. на хуторі під Харкомом при нападі бандитів, а її одноіменниця й сучасниця проф. Наталія Мірза-Авак'янц з роду Дворянська впала жертвою червоного московського імперіялізму. Доля була ласкавіша для нашої ювілятки — і хоч деякі її наукові праці були знищені окупантом, сама вона пережила й далі інтенсивно працює на улюбленій

ниві. Годиться пригадати тут коротенько її життєвий і науковий шлях.

Народилася проф. Полонська в Харкові 31. січня 1884 року у відомій на Слобожанщині сім'ї, але мало не все життя провела в золотoverхій столиці України. Тут вона скінчила гімназію, потім Вищі Жіночі Курси й нарешті історично-філологічний факультет Університету Св. Володимира (1913 р.) і тут аж до виїзду на еміграцію в 1944 р. працювала на педагогічному й науковому полі.

Вже на Вищих Курсах почала вона свою працю над історією України під проводом відомого історика Митрофана Давнара-Запольського, білоруса родом, але з українськими симпатіями, і цю працю продовжувала в університеті в історично-економічному гуртку під його ж таки керівництвом. Скінчивши університетські студії, учителювала в гімназії, не полишаючи історичних занять. Перші її наукові праці появляються в 1909 р. Тоді ж почала вона займатися й архео-

логією України й брала участь у розкопках.

В 1913—1914 друкує проф. Полонська свій „Культурно-історичний Атлас з російської історії“ в трьох випусках, присвячений головно історії київської княжої доби. Міністерство Освіти, якому не до вподоби був український характер Атласу, не допустило це дуже інструктивне видання, доречі дуже прихильно оцінене науковою критикою, до шкільних бібліотек. Авторка Атласу була в тому часі (від 1912) асистенткою при кафедрі історії на Вищих Жіночих Курсах. В 1916 році стає приват-доцентом Київського Університету, в 1921 р. вченим секретарем Археологічного інституту, в 1924 році старшим науковим співробітником ВУАН, а в 1940 році доктором історії. Рівночасно викладає історію в низці високих шкіл — у Вищих Жіночих Курсах, на університеті, в Археологічному й Мистецькому інститутах.

Працюючи в ділянці української історії, зустрілася з відомим дослідником нашого минулого, проф. Миколою Василенком. Однакові зацікавлення і студії зблизили їх і Полонська стала дружиною й вірною співробітницею Миколи Прокоповича, що в 1918 р. став міністром в уряді Гетьмана П. Скоропадського. Наталія Дмитрівна поділяла гетьманські симпатії свого чоловіка й досі є однією з визначніших постатей гетьманського руху. Згодом, після смерті М. Василенка, виходить наша ювілятка вдруге заміж за відомого українського кооператора Мих. Ол. Моргуна, з яким і ділить свою долю на еміграції.

В 1940-41 рр. бачимо Полонську на виїзних сесіях Академії Наук УРСР у Львові, разом із проф. А. Кримським, О. Оглоблином та іншими. Від того часу датується й моя знайомість з шановною ювіляткою. Разом із нею довелось й мені жити у Празі в 1944-45, а потім у Баварії в 1945—1949 р.

В рр. 1941—1943 бачимо нашу ювілятку на відповідальній посаді директора Центрального Архіву Давніх Актів. В 1944 р. виїжджає вона на Захід і перебуває спочатку у Празі, де стає професором Українського Вільного Університету, а в 1945 році переїздить до Баварії й живе в ДП

таборі у Карльсфельді, а опісля в таборі „Орлик“ коло Берхтесгадену.

Після скасування таборів оселяється в домі для старих у Дорнштадті коло Ульму. Не зважаючи на невідрадні умовини емігрантського життя, наполегливо працює над різними проблемами української історії й викладає на Українському Вільному Університеті у Мюнхені. Ювілятка є дійсним членом УВАН і НТШ.

Перебуваючи в Карльсфельді, викладала на моє запрошення проф. Полонська курс історії України в Народному Університеті, деканом якого довелось мені тоді бути. Виклади її користувалися великою фреквенцією слухачів за їх небуденні прикмети — незвичайну живість і проглядність, а заразом при всій своїй популярності високонауковим рівнем. Слухати їх було великою приємністю, сполученою з неменшою користю. Можна сказати, що проф. Полонська є не тільки видатна дослідниця, але заразом і визначна популяризаторка. Виклади її можна назвати зразковими. В результаті їх склався великий курс історії України й треба побажати, щоб хоч у цей ювілейний рік нашої дослідниці вийшов він друком.

Проф. Н. Полонській належить ціла низка визанчних праць з історії України.

Тут годі їх вичисляти. Найважливіша з них, це „Заселення України в середині 18-го віку“, за яку авторка одержала ступінь доктора історії. Цю працю перевидала УВАН у Нью Йорку англійською мовою. На жаль 2-ий том „Заселення“ загинув, як загинула й інша її цінна праця — **Історія Межигірської фабрики**.

Кілька праць присвятила наша дослідниця Запоріжжю: „З історії останніх днів Запоріжжя“, „Майно запорізької старшини як джерело для дослідження соціально-економічної історії Запоріжжя“.

З праць, написаних уже на еміграції, заслуговують на увагу двотомова історія Української Академії Наук і розвідка про „Особливості української православної Церкви“, друкovanі у виданнях мюнхенського Інституту для вивчення СССР. Монографію про Академію згадав я в попередньому числі нашого часопису, а тут зверну увагу на другу, друкovanу в 14-ій книжці „Українського Збірника“ Інституту (1958 р., ст. 59—95).

Присвячена вона виясненню каноніч-

них, морально-ідеологічних, історичних і побутових прикмет Української Православної Церкви, які відрізняють її від московської. Українську Православну Церкву, що відродилася в 1921 р., знищили большевики, не за вияв її нелояльності до режиму, а саме за її українськість. Знищення її входило в програму духового геноциду українського народу, що його здійснює комуністична партія й уряд ССРСР.

Але проф. Н. Полонська не тільки вче-

на дослідниця, але й, як я вже згадав, добра популяризаторка й мемуаристка, як про це свідчать такі її твори, як популярна брошура, видана в Празі в 1945 році покійним Ю. Тищенко-Сірим „Київ часів Володимира й Ярослава“ та її Спогади під заг. „Київ часів М. Зерова й П. Филиповича“.

Бажаємо ВП. Ювілятці ще довгих літ праці для добра і слави української науки.

Проф. П. Ковалів / **До проблеми східноєвропейської історичної термінології**

Проф. Р. Смаль-Стоцький у своєму проекті “Terminological problems of Eastern European History”, що його опублікував в березні 1957 року Slavic Institute Marquette University, порушив дуже важливе питання — уодностійнення східноєвропейської історичної термінології. Він навіть разучі факти отого „хаосу“, що панує в англо-американській термінології. Ці факти автор подає головню з праць англійських і американських учених істориків. Напр., проф. Е. Дворнік (The Making of Central and Eastern Europe, London, 1949) для періоду Київської держави вживає таких термінів: Kiev State, Russia, Russia of Kiev, Russian State, Kievan Russia, Russian State.

Автор проекту слушно твердить, що не тільки звичайні люди, але й студенти університетів, навіть університетські професори мають великі труднощі з термінами: “Russia — Russian”. Студенти мусять працювати тижнями, щоб знайти підставу для розуміння “Russia — Russian”, власне, їх багатозначність та їх походження.

Як основу для дискусії проф. Р. Смаль-Стоцький подає на обговорення проект більш важливих термінів із східноєвропейської історії. Найбільшу розбіжність у працях амери-

канських істориків має термін “Kievan State” В цім випадку часто неправильно вживають терміну “Kievan Russia”, на що слушно вказав у своєму проекті проф. Р. Смаль-Стоцький. Адже поняття “Russia” тоді зовсім не було, а було тільки “Ruś”, тобто “Kievan Ruś”. Всі українські й російські історики користуються тільки цим терміном. Напр.: Б. А. Рыбаков, Ремесло древней Руси. Изд. АН. СССР, 1948. Автор не міг написати „древней России“, бо такої не існувало. Ще приклади: „По следам древних культур. Древняя Русь. Гос. изд. культурно-просветительной литературы. Москва, 1953. — Б. Д. Греков. Киевская Русь. Учпедгиз, 1949. — Його ж англійською мовою “The Culture of Kiev Ruś” by Academician B. D. Grecov, Moscow, 1947.

Об’єктивність вимагає, щоб іншомовний читач чітко міг розрізнати значення термінів “Ruś” і “Russia” (останній термін пізнішого походження, з часів Петра I). В англійській транслітерації слово “Ruś” передається написанням із збереженням м’якого ś. Див. G. W. Simpson, The names “Ruś,” “Russia,” “Ukraine” and their historical background. Slavistica, No. 10. Winnipeg, 1951.

Проф. Р. Смаль-Стоцький пропо-

нує відтворити старий термін Geofrey Chaucer-а “Ruce”,¹⁾ тобто “Kievan Ruce”. Я не вважаю за можливе міняти форму “Ruś” на “Ruce”. Поперше, форма “Ruś” уже прищепилась у працях східноєвропейських істориків в англійському перекладі. Приклади я наводив вище. Подруге, термін “Ruce” зокрема американський читач вимовляє інакше, ніж європейський читач, тобто з твердим с (порів.: rease). Потретьє, ця остання форма незручна й для ока, звичного до правильної з лінгвістичного погляду форми “Ruś”. Тільки літеру s для правильної вимови треба позначити засобами міжнародної фонетики як ś.²⁾

Прийнявши термін “Ruś”, треба подумати про відповідний прикметник, бо форма “Russian” (напр.: Russian Law — Руська Правда) не відповідає поняттю того часу. Такі форми, як “Russian Land”, “Russian prince” не відповідають своєму значенню. Проф. Р. Смаль-Стоцький пропонує відповідний прикметник “Rusic”, подібно до “Slavic”. Цей термін цілком прийнятний навіть з філологічного погляду: подібно до “Slav — Slavic”, цілком природно буде вживати “Ruś — Rusic”; принцип словотворення однаковий. У проф. Р. Смаль-Стоцького є тільки одна непослідовність: від “Ruce” він творить “Rusic”. Ця незручність зайвий раз указує на правильність форми “Ruś”.

Таким чином, ми матимемо правильні форми: Rusic Law (Руська Правда), Rusic Prince (руський князь).

Треба зважати на той факт, що деякі історичні терміни вже ввійшли в історичну традицію, хоч може й не зовсім відповідно своєму дійсному

значенню. Такою є форма “Byelo-Russia”. Цей термін неправильний: назва цієї країни походить не від “White Russia”, а від “White Ruś”. Отже, треба зберегти форму “Byelo-Ruś”, а не “Byelo-Russia” і не “Byelo Ruthenia”, як пропонує проф. Р. Смаль-Стоцький.³⁾

Такий самий традиційний характер має термін “Carpatho-Ruś” хоч з політичною метою з 1938 року його заіменовано офіційно терміном “Carpatho-Ukraine), і немає рації запроваджувати термін “Carpatho-Ruthenia”, як пропонує проф. Р. Смаль-Стоцький. А щодо терміну „Carpatho-Russia”, то він абсолютно не має під собою ґрунту.

Терміни “Great Russia” і “Little Russia”, а також “Great Russian” і “Little Russian” існували в певний історичний період і мали виключно політичне значення. Походження цих термінів докладно описує проф. Р. Смаль-Стоцький. Його висновок цілком слушний: “Consequently, they should be eliminated and not be used as terms for nationality or nation”.

Так само цілковито слушне зауваження проф. Р. Смаль-Стоцького, що термін “Russia — Russian” для позначення цілого Советського Союзу — це нонсенс. Для того й створено спеціальний термін „Советський Союз“, яким обіймається поняття всіх окремих республік, що входять до складу одного Союзу (Союз Советських Соціалістичних Республік).

Проф. Р. Смаль-Стоцький слушно пропонує викинути термін „Slavonic”, що походить від “Slavonia”, а замінити його терміном „Slavic” (від: Slav). Отже треба: “Slavic languages”, а не “Slavonic languages”.

Такі мої короткі зауваження щодо вироблення усталеної східноєвропейської історичної термінології, як додаток до проєкту проф. Р. Смаль-Стоцького.

1) The poetical Works of Chaucer, edited by F. N. Robinson, The Canterbury Tales, p. 54. Houghton Mifflin Co., Boston, Cambridge Edition.

2) Див. у Грекова: “The Culture of Kiev Ruś”.

3) Див. ще Map H. 25, Peoples of Europe, Denoyer-Geppert Co., Scientific School Makers, Chicago, Ill.

3 концертної залі

Вечір пісень, оперових арій та дуетів Ії і Любомира Мацюків у Філядельфії

Ія Мацюк диспонує сочистим, повним металю, лірико-драматичним сопраном ясної барви, вирівняним на засязі двох октав. Емісія голосу вільна від перенапруження як у низьких, в середніх, так і у високих позиціях при всіх формах потуги голосу. Віддих і дикція безхибні. Голос Ії Мацюк виповняє шляхетним звуком простору залю не лиш при „форте“, але і при нижніх „піаніссімах“. Оперові арії в її виконанні, яке вона підпорядковує інтенціям авторів, викликають у слухачів незаникаючі враження. В баладі з опери „Гварані“ — Гомеса захоплює співачка чистотою і легкістю кольоратури. В українських піснях викazuje Ія Мацюк велику скалю почуття, вроджену музикальність та зразкову спроможність деклямувати.

Любомира Мацюка наділила природа гнучким ліричним тенором оксамитної м'якості. Його голос вишколений методом „бельканта“ типу Котоні-Розатгі визначається гарним „мецца-воче“, повнозвучними „піянами“ та легітними „піаніссімами“. Голос його вирівняний на засязі „трєдеціми“ і є в стані виповняти

лагідними звуками простору залю своєю пробоевістю, концентрованістю та носністю. Добре поставлений віддих, використання резонаторів та чітка дикція дають голосові спроможність звучати однородно у всіх позиціях його діяпазону. Доменою Л. Мацюка є сутолїричні музичні твори. Він зберігає строго стиль виконуваного твору, омїнаючи вживання дешевих ефектів у формі безконечно довгих „фермат“, якими люблять послуговуватись меншим смаком надїлені навіть і дуже славні тенори.

В дуетах з опер Масканія та Гомеса, як і в дуеті „Люблю“ Гнатишина зливались голоси цей мистецької пари в милозвучну цілість, яка полонила слухачів і не одному з них витискала сльози одушевлення.

Тло та рамці цього високоякісного вечора виповнювала з таким глибоким чуттям та майстерністю Лїдія Бульба, що її не можна уважати лиш акомпанїаторкою, але високоцінною складовою частиною цей досконалої мистецької „трїйки“.

Аплодисменти, китиці квітїв та вдячність слухачів були заслуженою нагородою для виконавців.

Михайло Дуда

Огляди й рецензії

Храплива, Леся. Вітер з України; оповідання та казки для дітей. Українське Видавництво, Мюнхен, 1958. 142 стор. Оформлення авторки, обкладинка Северина Борачка.

Ця гарно видана збірка — свіжий подув вітру в дитячій літературі, до того ж подув вітру з України, як влучно назвала авторка свою збірку. Він жданий і бажаний тепер більше ніж колибудь. Коли наші старші покоління виростили на рідній землі, а ворог гнобив їх, і нашіпті ворожі чулось звідусіль, то відповіддю на те зовнішнє втручання чужої влади була сама Україна, що була невідємна від нас; кожен крок нагадував її невмирущу цінність: старовинні ру-

їни замків, мурів і фортець — незломність предків, старовинні церкви — віру батьків, а вічно молода природа — ліси і ріки, гори, поля і степи — незмінну й неперевершену красу її. Тоді українське сонце наснажувало дитячу душу теплом, а рідні вітри лагодили горяч думок. Рідна література лише допомагала тоді, була одним з багатьох чинників.

Сьогодні зовсім інші обставини нашої дїтвори — чуже оточення нічим не нагадує нашим дітям України, чужа мова і звичаї довкілля насильно виривають дитину з атмосфери рідного дому, що, як острів у чужому морі, нераз неспроможний встоятись перед зовнішнім натиском на душу дитини. Щоб зберегти україн-

ські первні її духовости і розвинути їх, необхідна добра українська книжка. Вона має стати тим мостом, що поєднує нашу дитвору з батьківщиною. Саме як одну з таких книжкових появ можна розглядати „Вітер з України“ Лесі Храпливої. Всі її оповідання, різнородні змістом, наснажує одна сила — гаряча любов до України. Їх наче проникає те щире почуття авторки, молодого письменниці-пластунки, що як подруга і виховниця вживається в дитячу психіку і, передає дітям горяч свого серця. Тут уже грає роллю не лише мистецтво вислову, а витонченість духовости письменниці. Тематика оповідань-казок різноманітна, вітер з України заглядає до дитячої кімнатки і своїм чарівним шепотом переносить дитину у світ України... Там на перемину виривають то лицарі княжої доби — дружинники в панцирях („Князь-Мирослав“), то козаки в степах за татарських нападів (легенда „Вишивані квітки“) то знову найновіші часи німецької та большевицької окупації за останньої війни та боротьба УПА („Ганнуся“). Окреме місце займає пластова тематика. Пласт виступає тут як та центральна молодеча організація, що своїми традиціями щирої національно-державницької настанови та своєю високою етичною наснагою створює глибокий зв'язок з Україною в душах молоді. Такими саме бачимо в збірці Лесі Храпливої всі ті рої і гуртки „Синичок“, „Очайдушок“ та „Орлів“. Їхня діяльність, змагання, радість та сльози безнастанно з'єднані з Україною, звернені до неї. Діти — пластунки в цій книжечці, це не емігранти на чужині, не американці чи канадійці, це наші українські діти, що носять Україну в своїм серці.

Мистецькі засоби авторки багаті, — реальне життя і казки чи легенди переплітаються, поєднуючись в одну ірреальну дійсність, єдино сприйнятливую для дитячої психіки. Ритмізована мова прози збуджує динамічність почувань, а рима, що вряди-годи ніби випадково трапляється, вносить елемент поезії-пісні. Народні епітети, елемент речитативу думи в оповіданнях відповідної тематики — все це засоби, що викликають відповідну реакцію в читача. Мова авторки добра, за винятком деяких льокальних

форм, яких не слід вживати, як „дре“ (замість дере), „даш“ (зам. даси). Та найкращим відзивом на книжку є сприйняття її дітьми, а воно подивугідне, — діти дошкільного і шкільного віку слухають казок-оповідань з запертим віддихом, оченята їх світяться, а після прочитання падає злива запитів: а чому? а як і так далі, а це саме і головне!

Н. Іщук-Пазуняк

Т. Білецька. Бабунині казки. Для дітей кожного віку. Об'єднання Працівників Дитячої Літератури. Торонто — Нью Йорк, Р. Б. 1959.

Культурна обгортка. Рідкісні, — в наших виданнях, — повнокольорові ілюстрації М. Левичького. Приємний формат і друк. Тож це свіже видання Об'єднання Працівників Дитячої Літератури становить поважне досягнення української книжкової продукції на еміграції.

„Почула це княгиня і аж руки заломила... Кинулась сюди, кинулась туди, всюди ріка широка та глибока. А вовки-песиголовці все ближче та ближче: А-у-у-у..., а-у-у-у...“. Авторка влучно використовує народно розповідь, з її короткими реченнями, вигуками, ритмованою або й віршованою мовою: „— Ох, ох... Страхополох... Дивіть, дивіть... В коноплях стояв, зернятка не дав, а сорочки, як не мав, так і не має“, — цвірінкають горобці у казці. Авторка знає про мистецький ефект повторювання тих самих слів, речень і подій. Стала баба і міркує: „— Чи я борщ варила, чи не варила? Чи я його їла, чи не їла?“ Баба тричі питає страхополоха, чи йому холодно; Яким кілька разів ладнався зрубати ялицю, кілька разів вороги наздоганяли княгиню. — майже в кожній казці вживає авторка цей вдатний засіб. Спостерігала вона дитячі гри й навчилася їхніх скоромовок: „— Ось біленьке, і чорненьке, і те з чубком, і те з хвостиком, і те, що в кориті топилося, і те, що ніжку зломало, і ще одно, і ще одно“.

У дотеперішніх відгуках на цю книжечку, вже підкреслено інші її додатні риси, зокрема виховність і патріотич-

ність. Ці спостереження слушні. Книжка патріотична, корисна. Авторка — це, здається її перший виступ окремою книжкою — виявила спроможність писати для дітей цікаво, доладно стилізувати традиційні народні розповідні за-соби.

І незрозуміло, чому авторка не вико-ристалася до решти цю свою вмільсть, за-лишившись назагал у тенетах викривле-ного натуралізму, що пишню роззвітає в еміграційній прозі. Найпоказніше мис-тецька невдача авторки виявилася в першому творі книжки „Бабунина каз-ка“. Дійсні казки ошадні у вислові, роз-починаються вони описом істотного, а вступні пояснення зводять до невідклич-них „одного разу“, „було колись“ тощо. Ця казка попереджена двосторінковим вступом, де оповідається, як внук Бог-данко просить бабуню розповісти казку, а бабуня, що „весь день на фабриці дро-ти крутила“, відмовляється, а потім, коли їй „жалко стає внучати“, оповідає казку. У закінченні описується, як бабуня від-ходить на працю і думає про Богданка.

Казка перетворилась в оповідання з життя хлопчика. А в цьому оповіданні цікаві події замазані реалістичним вступом і закінченням, що втомляють дітей-слухачів раніше, ніж вони дочекалися самої казки.

Казки цієї книжки дуже несучасні. Несучасні вони навіть в теперішній Укра-їні, де події останніх десятиріч докорінно змінили побут села, який існує ще хіба в пам'яті старшого покоління. А вже ціл-ком чужий світ цих казок дітям, що ви-росли поза своєю батьківщиною. Ці ді-ти, якщо й розмовляють між собою збід-нілою рідною мовою, то не про збіжжя, квасолі, коновки, а про мандрівку на місяць, про десанти з інших планет, про ковбоїв чи про напади червоношкірих.

Їхні іграшки, це авта пожежників, від-йомні крани, машинні пістолі та ракети.

Цим хлопчикам дивно буде читати про те, що в страхополоха „не ніс, а гнила картоплина, а замість ніг дві тикви від квасолі“, чи про те, як „баба Варвара за той час попряла, мітків намотала, полотно виробила“, чи як наймичка „за коновки та з хати, ніби по воду до криниці. Ду-має: побачить ведмідь, що в обрішні полова“, чи як Яким „цілий рік ходив на заробітки то з косою, то з ціпом, то з сокирою і як йому „на переднівку при-йшлося круто“.

Важко припустити, що батьки читачів „Бабуниних казок“ захочуть нищпорити в Грінчековому словнику, щоб знайти пояснення слів, яких значення вони вже призабули. І чи побажають вони роз-повідати дітям про вмерлий світ їхньої хліборобської батьківщини? І чи варто розповідати дітям про обідраний і сум-ний народ, що „снувався по згрищах своїх оселі і з тривогами очікував ново-го наскоку“ та про „квиління голодних дітей, плач нещасних матерей“, себто про те, чого забагато маємо в наших ча-сописах і жалібних академіях.

Це не значить, що не вільно писати про події в рідному краю, лише треба писа-ти так, як у казці „Меч святого Юрія“, де „Осідлав святий Юрій свого білого коня, наложив срібну зброю, припоясав свій святий меч і зоряним Чумацьким Шляхом поїхав на землю, прямо в Країну Вишневих Садків“.

Авта і літаки гудуть нині навіть у від-сталій Україні. Тож зовсім доречним бу-де перенестися з сучасного американ-ського чи іншого в світі побуту в Укра-їну, розповісти про пригоди з літаками та автобусами, як це робить досвідчена Н. Забіла.

Іван К-ий

Б. Р. / З МАНДРІВКИ ПО КНИГАРСЬКИХ ПОЛИЦЯХ

Третя книжка короткої прози, яка не-давно появилася на книгарських поли-цях (з видавництва Ю. Середяка в Ар-гентині), це збірка оповідань досить уже відомого українському читачеві молодого поліського письменника Федора Од-рача п. з. Півстанок за селом. Не так

давно, яких два роки тому, ми читали його повість „Щебетун“, про яку писали, що в Одрача є багато даних стати до-брим письменником і написати добру повість, але він мусів би бути більше уважливим до форми своїх творів, тобто до мистецьких засобів, які він уживає

в своїй творчості, а зокрема до будови сюжету, до композиції, до змальовування літературних постатей ітп. Ті зауваження доводиться повторити і тепер у відношенні до вище згаданої збірки оповідань, в яких автор — свідомо чи несвідомо — не завжди контролює свою уяву і часто, навіть у доборі чи виборі тем, буває або невібагливий, або занадто вигадливий і не допускає іншої влади до голосу, яка стримує розмах буйної фантазії та підказує, що цікаве, а що нецікаве, або менше цікаве, що успішне, а що менше успішне, що доцільне, а що недоцільне в опрацюванні теми, розгортанні сюжету, зображуванні постатей і т. п.

Людська уява, а зокрема письменницька, як та вода в ріці, несе з собою всьичину. Письменник мусить мати вироблений, якщо не вроджений, змисл селекції — коли він знає, чого він хоче — і мусить вибирати, що потрібніше й корисніше, а не брати все, що надпливе, навіть якби воно було дуже приманливе.

А коли йде, наприклад, про тематику, то кожний знає, що не всяка тема цікава й варта літературного опрацювання і не всяка тема надається для вияву авторових думок, ідей та поглядів, як і не всякі ідеї, думки і погляди варті літературного опрацювання. Не йде про їх актуальність чи неактуальність, тільки про їх важність і цікавість. Одні можуть бути важні, інші цікаві, а ще інші важні й цікаві, з такого чи іншого погляду, але бувають і такі, що ані важні, ані цікаві, ані нічим незамітні, з жадного погляду.

Одрачева збірка має, на жаль, чимало таких оповідань, яких теми ані цікаві, ані важні, ані не цікаво опрацьовані, дарма, що автор таки досить часто силкувався бути цікавим і насилував свою уяву, придумуючи такі сюжети, оскільки тут про них може бути мова, що великого довіря не викликають.

Збірка ділиться на дві частини, в одній вісім оповідань, в другій сім, разом п'ятнадцять, але чому саме автор поділив їх на дві частини, а не нпр. на три чи чотири, важко збагнути, бо якоїсь суттєвої різниці — стилістичної, ідеологічної, тематичної чи іншої — між оповіданнями обидвох частин немає. Їх можна поділити хіба за таким критерієм, який вирішує,

де автор мав що сказати читачеві, а де ні, а коли й мав, то не сказав так цікаво, щоб захопити читача. Для прикладу візьмим не найгірше оповідання „Пані в білому“, в якому автор спробував виявити своє зацікавлення дитячою психологією і показав хлопчика, який так любить свою сестру (старшу), що з задрости робить їй усякі дурниці та неприємності. Гаразд, все це, скажім, можливе, але хто повірить, що цей хлопчик, йому років, мабуть, 5—7, шночі, „як тільки темнота залягала село“, вибігав з хати і біг аж на край села, де жила, вийшовши заміж, його сестра, яку він так любив. Прийшовши під її хату, він не входив до хати, тільки стояв під плотом і дивився крізь щілину в вікно, що діється в хаті. А до хати він не входив через сестринного чоловіка, якого ненавидів за те, що той забрав йому сестру. Отакі нічні відвідини садиби, де проживала сестра, ввійшли немов би в звичку хлопця, каже автор, і він простояв під вербою до пізньої ночі — наче нещасливо закоханий парубок. Потім ще були різні інші несамоовиті історії, як хлопчик відчув неспокій у душі, як пустився додому, як подорозі побачив паню в білому, яка свиснула, а він „крикнув стурбовано“ і побіг додому та, крикнучи несвоїм голосом, упав на поріг. А тієї ночі змерла баба Барбара. Царство їй небесне! І вічна пам'ять!

Якби автор надписав, що це отака собі казка для дітей, все було б у порядку, в казках можна оповідати всякі несотворенні речі, особливо легко там переплітати реальне з ірреальним, але коли це має бути не казка, а реальне оповідання (для старших) то в тому й авторова помилка, що він узяв дорослих за дітей.

На казку скидається й оповідання „Людина без долі“, в якому, правду казавши, важко збагнути, чого автор хотів. Можливо, він справді хотів показати людину без долі, але показав радше свою безпорадність у придумуванні вірогідного сюжету, аніж недолу людини. Бо факт, що людина, яка кидается в воду рятувати дитину, й сама тоне, ще не говорить, що вона без долі, тільки показує нещасливий випадок, який зовсім, або, скажім, не конечно характеризує „людину без долі“. Не характеризує її

теж і той факт, що слава рятівника дитини, в останній хвилині, припадає такому то панові Ф., митцеві в киданні аркана. Цього вміння пан Ф. і вчився чи вправляв його на дітях, яких заманював цукерками за місто, або на кущах бузини, коли не було дітей, і тепер воно стало йому в пригоді. На цей момент автор так і підготовлявся весь час і для того придумав таку постать, що вправляється закидати аркан на дітей. Врешті не характеризує „людину без долі“ і той факт, що поліція викидає її з міста до 24 годин і вона, поки вийти з міста, топиться, бо все це тільки нещасливий випадок — хоч автор готувався до нього впродовж усього оповідання, — який може трапитись і людині з долею не тільки без долі. А може навіть навпаки „людині без долі“ такі випадки не трапляються, тому вони шукають собі смерті добровільно.

Того рода оповідань на нецікаву тему і нецікаво опрацьованих, або, може, цікавих темою, але дуже вигадливо розроблених і через те мало або й зовсім не переконливих у збірці Одрача більшість. Вони свідчать, що автор не має що сказати читачеві, або коли й має, то не вміє того сказати цікаво, просто, не надто вигадливо, щиро й переконливо. Бо там, де автор має що сказати, виходить зовсім інакше — цікаво й переконливо. До таких оповідань належать ті, що їх теми автор узяв з реального життя, з часів останньої війни. „Півстанок за селом“ показує німців на Україні. Тут автор уміє цікаво підійти до теми і показати зовсім правдоподібні постаті, які можна взяти за живих людей — чи це буде Курт Кляйст, начальник маленького залізничного постанку на Волині захопленого жорстоко й кровожадно німецькою людиною, готова стріляти людей Сходу як собак — ні, не як собак, бо людей німці легше розстрілювали як собак, не знати чи й одна собака була німцями розстріляна — чи це буде його повний контраст — а між німцями й такі трапляються — Гайнц Ціге, якому соромно за добрих колись німецьків юнаків, що на Україні перетворились у бандитів, чи це буде якась інша постать німецької людини, всі вони змальовані тут зовсім як живі, безпосередні люди, з якими ми стикались у дійсності. Тут варто показати

хоч би такий засіб характеристики: „Кляйст промовляв високим тоном до зібраних стебельщан. Свідомий того, що його не розуміють, він старався покрити зміст промови вигуками, при чому слова як фюрер, райх, дойче вермахт вимовляв з усією натугою“ (ст. 13).

Оце одне-єдине речення знаменито освітлює психіку не тільки німецького, а всякого окупанта, та перш за все зарозумілого, але тупого німецького, який з таким самим успіхом може говорити і до неживих речей, байдуже, що вони його не розуміють, тільки б він виконав свій обов'язок або наказ старшого. Цю рису автор дуже добре підхопив і в влучно її виявив — одним звичайним реченням, яким сказано дуже багато, за цілу сторінку.

Або возьмім інше оповідання, на тему УПА, п. з. „Трибунал“, де показані деякі постаті підпільної армії в часі останньої війни. До цієї армії за всяку ціну намагаються пролізти агенти большевицької розвідки й провокатори. Одного такого й зловили упівці, а при його допомозі викрили іншого, що вже був у проводі. Тема цього оповідання теж узятая з живого життя і, поза деякими деталями, опрацьована цікаво, хоч подекуди трохи шабльоново — дівчина-шигунка, командир загону, любов між ними, викриття за її допомогою головного шпига в рядах загону і т. п. — але це життя саме собою цікаве, тому й цікаве воно буде в оповіданню цікаво написанім.

Так само цікаво читається оповідання „Невдала виправа“, в якій показана, з одного боку, німецька пиха й зарозумілість, у постаті групенфюрера Шарфа, що ще не бачив українського „запілля“ німецького фронту і думав, що він тут всесильний, та тих німців, з другого боку, що вже закуштували „благодатей“ „запілля“ під постійною загрозою й акцією українського підпілля („фронт не такий небезпечний, як ця країна“, дідькові сини влучно вмють стріляти“ (ст. 70), — каже гер Кунде, заступник групенфюрера, що живе тут уже довший час). „Тутешні“ німці вже не такі зухвалі й хоробрі як Шарф, бо вони вже багато бачили. Але тут показані й інші типи німецьких людей, яких характеристика дуже влучна, бо їх автор бачив, мабуть, на

власні очі в часі війни, тому вони в його уяві такі живі й природні.

Є в збірці ще декілька непоганих оповідань, які цікаво читаються, нпр. „**Заворожена криниця**“, в якій автор пустився трохи на філософію. Студент філософії познанського університету начитався Гегеля й оперує його метафізичною діалектикою в підході до всяких проблем. Його дискусії з людьми цікаві його діалектичним розумуванням. Варта уваги така постать як о. Лаврентій, залишки московізованого духовенства на Україні.

Всі ці оповідання, зібрані в збірці Одрача, свідчать, що коли автор має що сказати читачеві, то він скаже то цікаво й просто, без зайвої вигадливості; видно, що матеріалу на дані теми в його уяві набирилося досить, і автор його переживав. Але є тут і такі оповідання, яких матеріалу автор не пережив і не перетравив, бо його властиво й не було, автор мусів його насильно витворювати й видумувати і з того не перетравленого і штучно складеного матеріалу будувати оповідання, які нічого особливого не дають, і нічого не кажуть, бо нічого не мають. Може задуми авторів в цих оповіданнях і не погані, але виконати їх по-мистецьки автор не спромігся. З цього можна зробити простий висновок: Одрачеві добре виходять оповідання, яких тематика взята з реального життя, яке він більше або менше обсервував. Доповненням до заобсервованого може бути і творча видумка, як це звичайно в творчості буває. Натомість теми зовсім вигадані, не зачерпнуті з реального життя, опрацьовані здебільша невдало, занадто штучно й не-

цікаво. Тому такі і не варто брати, бо автор не має для них готового матеріалу в своїй уяві, тільки мусить його штучно витворювати ad hoc; це й дається в оповіданні відчутти, бо матеріал той не перетравлений, а сирий, не пережитий, а чужий. Так само варто Одрачеві стояти здалека від таких засобів як поєднання двох світів реального і надприродного. Це можливе в казках, або в творах з народного життя, де таке поєднання є зовсім природне з уваги на примитивізм народної психіки. Але в оповіданнях, як Одрачеві, дарма що в них виступають постаті з народу таке змішування виходить неприродно, навіть напередодні Різдва, бо авторів підхід зовсім інший, який на таке поєднання не дозволяє.

До мови автора немає особливих застережень, Одрач дбає про свою мову, як кожний серйозний письменник, проте до окремих висловів можна мати зауваження, як „бутерброди“, „сітінгруми“, „богери“ і т. п. Так само до форм деяких слів та фраз, нпр.: вилізав (зам. вилазив), „крикнув стурбовано“ (це неможливе, бо в крику не можна вичути стурбованості), „Ольга звеліла йти за собою“ (зам. за нею), Кляйст приєднався до езекутивного відділу (треба: езекуційного), побачив засніженого шпिला (зам. засніжений шпиль, бо це не те саме, що „взяв ножа і вкраяв хліба“); „гора не наділа його до тої міри, що вчора“ (гора наділа його до себе, а не до якоїсь там міри, тому треба сказати: так міцно, так дуже, так) і т. п. Правопис слова „дітько“ неправильний, треба „дідько“.

бр

Camera Obscura

Липові демократи. Хто не знав би, що таке демократизм і демократія в розумінні наших „демократів“ з „Вільної України“, хай прочитає собі капітальну статтю якогось В. Даниловича в цьому ж журналі (В. У. 1959, 22, ст. 11), де він пише:

„Інша форма організації не буде успішно працювати, бо **годі допустити, щоб шануючі себе політичні організації мали дати себе майоризувати механічним голосуванням** (підкр. наше. — „К.“).

Отак і вилізло шило з мішка! Найперша і найголовніша засада демократизму, на якій власне базується вся філософія демократизму, для наших псевдодемократів ніщо інше як лише „майоризація“ і „механічне голосування“. Виходить, що вони не визнають волі більшості, де вони мають меншість, тільки там, де їм вигідно.

Заперечуючи цю засаду, вони заперечують **сами себе.**

Бібліографія

Байрон, Джордж Гордон: Мазепа; поема. Переклад з англійської мови Олексі Веретенченка. Детройт, Літ. Мист. Клуб, 1959, 48 стор. з портретом автора.

Галан, Анатоль: Чарівна дружина; новелі. Видання автора. Буенос Айрес, 1957, 142 стор.

Лавріненко, Юрій: Розстріляне відродження; антологія 1917—1933. Поезія, проза, драма, есей. Biblioteka „Kultury“ Tom XXXVII, Instytut Literacki [Paruz] 1959, 978 стор.

Лотоцький, Антін: На світанку; легендарне оповідання про початки Києва. „Говерля“, Нью Йорк, 1959, 64 стор., ілюстр. (М. Фартуха).

Лотоцький, Антін: Руслан і Либедь; легендарне оповідання з початків Києва. „Говерля“, Нью Йорк, 1959, 64 стор., ілюстр. (М. Фартуха).

Овчаренко, Марія: Золоті ворота; читанка для 7—8 року навчання української мови. Вид. Шкільна Рада, Нью Йорк — Філадельфія, 1959, 256 стор. ілюстр. (М. Дмитренко).

Назарук, Осип: Князь Ярослав Осмомисл; українська історична повість з 12-го століття, в 2-ох частих. Говерля, Нью Йорк, 1959, 417 стор. + 2 мапи, ілюстр. [Друге незмінене видання].

Твейн, Марк: Принц і злидар; повість для молоді. Вінніпег, „Тризуб“ 1959, 189 стор.

Івасик Телесик; народна казка. „Говерля“, Нью Йорк, 1959, 16 ст. ілюстр. (Б. Єфремова).

Івасик-Дурник; казка. „Говерля“, Нью Йорк 1959, 16 ст. ілюстр.

Денисенко, М.: Наша Січ-мати; хроніка-повість зі шкільного життя. „Говерля“, Нью Йорк 1959, 32 стор.

Хронович, Володимир: Пригоди лиса Панаса і його жінки Мотрі. „Говерля“, Нью Йорк 1959, 51 стор., ілюстр. (О. Кульчицької).

Чапленко, Василь: Дещо про мову; збірка статей. Нью Йорк, 1959, 64 стор.

Воропай, Олекса: Звичаї нашого народу; етнографічний нарис. І. Українське видавництво. Мюнхен 1958, 449 стор.

Велика антологія

заборонених в Україні кращих зразків української поезії, прози, драми, есею та сорок літературних силует українських поетів та письменників 20-их років п. з.

РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

за укладом і редакцією ЮРІЯ ЛАВРІНЕНКА

появилася накладом польського видавництва „Instytut literacki“, Biblioteka „Kultury“, Tom XXXVII в українській мові.

Книга має 980 сторінок друку, в твердій оправі. Ціна \$6.00.

МАЄМО В ПРОДАЖІ ТАКІ КНИЖКИ:

Б. Сібо, Літаючі самоцвіти, оповід.	\$0.75
Л. Далека, Легіт і бризи, поезії	1.00
О. Соколовський, Богун; істор. повість	3.00
Ю. Тис, Рейд у невідоме, повість	1.80
Діма, День подорожі, оповідання	0.50
Зосим Дончук, Гнат Кіндратович, сатирична повість в твердій оправі	2.50

Рік 1959 — це ювілейний (10-тий) рік „КИЄВА“. — В цьому році станьмо всі справжніми ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ „Києва“ і зліквідуймо всі борги.

В ювілейному році підтримаймо „КИЇВ“ новими передплатами і пожертвами на пресфонд!

ЗАКЛИК ДО ВИДАВНИЦТВ

Повідомляємо всі наші видавництва й видавців на еміграції у вільному світі, що ми заводимо бібліографічну картотеку книжкових видань на еміграції і закликаємо всі українські видавництва й індивідуальних видавців надсилати нам свої біжучі книжкові видання, від найменшого до найбільшого, для постійної реєстрації в нашому журналі і для картотеки. З кінцем року ця бібліографія буде видана окремою брошурою. Робимо це з чисто наукових міркувань — щоб український видавничий рух у вільному світі був докладно реєстрований і загальновідомий.

Редакція „Киева“

ЯКЩО ВАМ ЗАЛЕЖИТЬ НА ТОМУ, щоб „Київ“, який почав уже десятий рік свого існування, даліше появлявся, то зробіть такі три речі:

1. Вишліть якнайскорше передплату за 1959 рік.
2. Заплатіть негайно борг за попередній рік, коли Ви післяплатник.
3. Придбайте хоч одного передплатника з-поміж Ваших друзів і знайомих.

А за пожертви на пресовий фонд „Киева“ будемо дуже вдячні. Вони нас підтримують матеріально й морально.

В-во „Київ“

В в-ві „Київ“ можна замовляти

ВИДАННЯ НТШ і УВАН:

П. ЗАЙЦЕВ — Життя Т. Шевченка	\$5.50
Б. ЛЕПКИЙ — Мазепа	\$3.00
Є. МАЛАНЮК — Поезії	\$3.50
Т. ОСЬМАЧКА — Із-під світу	\$3.50
Збірка українських новель	\$3.50
Обірвані струни (антологія української поезії)	\$3.50
Є. ЧИКАЛЕНКО — Спогади	\$3.50
Д. ЧИЖЕВСЬКИЙ — Історія української літератури	\$6.25
І. ФРАНКО — Вибір із творів	\$3.50
С. ПЕТЛЮРА — Статті, листи, матеріали	\$7.00

Всі в твердій оправі.

Увага! — Нова книжка!

ДАРІ ЯРОСЛАВСЬКОЇ

ЇЇ НЬЮ ЙОРК

скорочена повість, 159 сторін

Ціна \$2.00